

**CENTAR ZA EKONOMSKA I FINANSIJSKA ISTRAŽIVANJA
BEOGRAD**

ODITOR
ČASOPIS ZA MENADŽMENT, PRAVO I FINANSIJE

BEOGRAD, VOL. 2, NO. 3/2016.

Izdavač – Publisher
CENTAR ZA EKONOMSKA I FINANSIJSKA ISTRAŽIVANJA
Bulevar Mihaila Pupina broj 10g/Vp 50, 11070 Beograd
Tel. +381612475044
www.vsem.edu.rs/casopis/
www.cefi.edu.rs

Suizdavači:
Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, Republika Srpska, Bosna i
Hercegovina
Visoka škola EPOHA Beograd, Republika Srbija
Visoka škola za menadžment i ekonomiju Kragujevac, Republika Srbija
Visoka škola modernog biznisa, Beograd, Republika Srbija
Fakultet za poslovno industrijski menadžment, Mladenovac, Republika Srbija
Univerzitet Alfa BK, Beograd, Republika Srbija

ISSN 2217- 401X

PREDSEDNIK SAVETA – ADVISORY BOARD PRESIDENT
Prof. dr Dragomir Đorđević

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK – EDITOR IN CHIEF
Prof. dr Slavko Vukša

Izdavački savet – Advisory Board
prof. dr Dragomir Đorđević, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment,
Novi Sad, R. Srbija
prof. dr Čedomir Ljubojević, Visoka škola modernog biznisa, Beograd, R.
Srbija
prof. dr Duško Jovanović, Visoka škola za menadžment i ekonomiju,
Kragujevac, R. Srbija
prof. dr Radovan Klincov, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, R.
Srpska, BiH
prof. dr Aleksandar Prnjat, Univerzitet Alfa BK, Beograd, R. Srbija
prof. dr Milija Bogavac, Fakultet za poslovno industrijski menadžment,
Mladenovac, R. Srbija
prof. dr Branislav Jakić, Fakultet za primenjeni menadžment ekonomiju i
finansije, Beograd, R. Srbija

Redakcijski odbor – Editorial Board

prof. dr Slavko Vukša, Univerzitet Alfa BK, Beograd, R. Srbija

prof. dr Ivan Milojević, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

prof. dr Svetlana Ignjatijević, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, R. Srbija

prof. dr Drago Cvijanović, Fakultet za hotelijerstvo i turizam, Vrnjačka Banja, R. Srbija

prof. dr Snežana Krstić, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

prof. dr Predrag Jovičević, Fakultet za primenjeni menadžment ekonomiju i finansije, Beograd, R. Srbija

doc. dr Marjan Mirčevski, Vojnomedicinska akademija, Beograd, R. Srbija

doc. dr Anđelka Aničić, Univerzitet Alfa BK, Beograd, R. Srbija

prof. dr Ilija Šušić, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, R. Srpska, Bosna i Hercegovina

prof. dr Vidoje Moračanin, Fakultet za poslovni i industrijski menadžment, Beograd, R. Srbija

prof. dr Duško Jovanović, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, R. Srbija

prof. dr Gordana Ljubojević, Visoka škola modernog biznisa, Beograd, R. Srbija

prof. dr Miljana Barjaktarović, Univerzitet Alfa BK, Beograd, R. Srbija

doc. dr Milan Mihajlović, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

Lektor – Proofreader

Vladan Vladisavljević, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

Tehnički urednik - Technical editor

Ilija Kolarski, M.A., Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

Sekretar uredništva - Secretary editorial

Mihailo Ćurčić, M.A., Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

Časopis izlazi tri puta godišnje – The magazine is published three times a year

(april, avgust, decembar)

SADRŽAJ ČASOPISA BROJ 03/2016

Svetlana Ignjatijević, Radoja Janjetović, Anđelka Aničić USLOVI POSLOVANJA U REPUBLICI SRBIJI I RIZICI U MEĐUNARODNOM POSLOVANJU.....	7
Ljubiša Stanojević, Dragan Trivan, Oliver Bakreski KVANTITATIVNA ANALIZA OCENE RIZIKA REVIDIRANJA.....	21
Bernardo Aureo RAZVOJ RAČUNOVODSTVA.....	39
Bogdan Ilić, Nebojša Prača, Ilija Kolarski SAVREMENO EKONOMSKO-POLITIČKI ASPEKTI NOVOG SVETSKOG PORETKA.....	49
Žikica Bardžić, Dragomir Đurić DOKTRINA ORGANIZACIJE DOGOVORA ZA KOLEKTIVNU BEZBEDNOST63 TEHNIČKO UPUTSTVO ZA AUTORE KOJI OBJAVLJUJU RAD U ČASOPISU ODITOR CENTRA ZA EKONOMSKA I FINANSIJSKA ISTRAŽIVANJA.....	81

USLOVI POSLOVANJA U REPUBLICI SRBIJI I RIZICI U MEĐUNARODNOM POSLOVANJU

Originalni naučni rad
UDK: 005.334:334.7(497.11)
339.56

Svetlana Ignjatijević¹, Radoja Janjetović², Anđelka Aničić³

Apstrakt

Svako preduzeće koje posluje na međunarodnom tržištu rukovodi se prvenstveno profitom i pre nego što krene u realizaciju određenog posla, ono prvenstveno pravi kalkulacije tog posla i u njemu nalazi ekonomsku opravdanost u vidu profita. Prilikom ostvarivanja ekonomskog interesa u inostranstvu, prvenstveno treba voditi računa o pravima obe strane - i kupaca i prodavaca, uz uvažavanje prisustva konkurencije. Spoljna trgovina je više izložena rizicima nego unutrašnja trgovina i zato je pravilo da se svaki posao ove vrste obavlja uz osiguranje ili uz neke bankarske garancije, tj. da se rizik posla na neki način osigura.

Međunarodne rejting agencije dodeljuju, kako Republici Srbiji tako i drugim zemljama u okruženju, rejtinge za dugoročno zaduživanje tako da će u ovom radu biti analiziran rizik poslovanja u Republici Srbiji.

Ključne reči: tržište, rizici, konkurencija, međunarodno poslovanje, osiguranje.

Uvod

Cilj svake proizvodnje je da roba dospe u potrošnju, bilo da je reč o sredstvima za proizvodnju ili o sredstvima za potrošnju. Dakle, cilj je da roba zadovolji neku čovekovu potrebu. Roba putem tržišta može stići u potrošnju na domaće ili strano tržište. Ukoliko roba prelazi granicu jedne zemlje i odlazi na tržišta drugih zemalja, reč je o spoljnoj trgovini. Spoljnotrgovinski posao povezan je sa brojnim faktorima koji utiču na njegovu realizaciju. „Okolnosti koje imaju neposrednog uticaja na odvijanje spoljnotrgovinskog posla su u nekim slučajevima predvidivi, a u nekim nisu. Upravo zbog toga, učesnici pri samom činu ugovaranja posla, se moraju pripremiti i za mogućnost pojave određenih rizika koji mogu u dobroj meri da umanje

¹ Univerzitet Privredna akademija, Novi Sad, Republika Srbija

² Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, Bosna i Hercegovina

³ Univerzitet Alfa BK, Beograd, Republika Srbija

prihode koji se očekuju od takvog posla.” (Miljković, 2010) Opasnosti u spoljnotrgovinskom poslu se prepliću. U literaturi su prisutne brojne definicije rizika, a uobičajeno rizik predstavlja pretnju nekom licu ili imovini od nastupanja ekonomski štetnog događaja.

“Sa ekonomskog aspekta rizik predstavlja verovatnoću nastupanja nekog ekonomski štetnog događaja, dok se sa pravne tačke gledišta, rizik definiše kao mogućnost nastupanja neizvesnog događaja koji ne zavisi od volje zainteresovanih lica i čije je ostvarenje dopušteno javnim poretom i moralom.” (Miljković, 2010) U međunarodnom poslovanju i spoljnoj trgovini svaka površnost i nepridržavanje poslovnih i proizvodnih standarda se skupo plaća, kao što se i dobro poslovanje i pridržavanje ugovorenih i očekivanih standarda bogato nagrađuje. Predmet istraživanja u radu je analiza uslova poslovanja u Republici Srbiji, sa posebnim osvrtom na kreditni rejting države. Cilj istraživanja u radu je sagledavanje rizika sa kojim se firme koje posluju na međunarodnom tržištu suočavaju i predlaganje mera i instrumenata za njihovo prevazilaženje. U skladu sa ciljem istraživanja, predložićemo intrumente koji se koriste u osiguranju od rizika u međunarodnom poslovanju.

1. Ekonomski interes

Svako preduzeće koje posluje na međunarodnom tržištu se rukovodi prvenstveno profitom. Dakle, pre nego što krene u realizaciju nekog posla na međunarodnom tržištu, preduzeće prvenstveno pravi kalkulacije tog posla i njemu nalazi ekonomsku opravdanost u vidu profita. Takođe, ono pokušava da, povećanjem produktivnosti i smanjenjem troškova poslovanja, ponudi što povoljniju cenu na taj način bude konkurentno na međunarodnom tržištu. Međutim, postoje i određeni izuzeci. Iako je pravilo da u međunarodnom poslovanju ne treba beležiti gubitke, i to se nekad dešava, iako se unapred znalo da će doći do gubitka. Na primer, da bi preduzeće koje izuzetno zavisi od uvoza došlo do konvertibilnih deviza (posebno u slučajevima kada domaća valuta nije konvertibilna), ono svoje eventualne nominalne gubitke prevaljuje na kupca u zemlji, preko viših cena svojih proizvoda.

U principu, ne treba podržati ovako poslovanje, jer se javlja model neravnopravnosti domaćeg kupca u odnosu na kupca iz zemlje iz koje se proizvod uvozi, međutim takav sistem rada je nametnula praksa. Pravilo prodaje ispod praga rentabilnosti takođe primenjuju i neke multinacionalne kompanije koje su zainteresovane za osvajanje nekog novog tržišta (Andžić, Rajković Ćosić, 2016.). Međutim, njihov cilj je profit u celini i razvoj procesa proizvodnje, a ne profit na tom konkretnom poslu na međunarodnom tržištu. Prodaja proizvoda u inostranstvo po cena nižim od troškova

proizvodnje, ali po cenama nižim od uobičajenih cena naziva se damping. Ova radnja nije dozvoljena u uslovima međunarodne trgovine, i kažnjava se od strane Svetske trgovinske organizacije. Iz prethodnog zaključujemo da, pri ostvarivanju ekonomskog interesa u inostranstvu, prvenstveno treba voditi računa o pravima obe strane - i kupaca i prodavaca, uz uvažavanje prisustva konkurencije. Spoljna trgovina je više izložena rizicima nego unutrašnja trgovina. Prilikom transporta robe iz zemlje, ona prelazi granicu, plaća se carina, pa onda prilikom ulaska u zemlju uvoznika treba platiti razne dažbine, često i neplanirane. Prilikom svega ovoga može doći do nekih poteškoća koje mogu uticati na rentabilnost celog posla. Roba je izložena i riziku promene kamatne stope, ili promene kursa, što isto tako može negativno uticati na posao. Izložena je i riziku naplate, koji može biti uslovljen kako solventnošću potpisnika ugovora, tako i mogućnošću države da uvede vanredne mere. Osim toga, roba je izložena transportnim rizicima-rizikom njene krađe ili havarije na putu i slično. Ni najatraktivniji međunarodni posao ne znači ništa ukoliko roba ne stigne na svoje odredište ili se ne naplati. Zato je pravilo da se svaki posao ove vrste obavlja uz osiguranje ili uz neke bankarske garancije, tj. da se rizik posla na neki način osigura.

Rizici u spoljnoj trgovini mogu se odeliti u dve grupe:

- komercijalni rizici;
- nekomercijalni rizici.

Komercijalni rizici su ugovaranje cene, načina plaćanja, roka isporuke, kvaliteta robe i slično. Ovi rizici se teško osiguravaju, i ukoliko je to moguće, onda se osiguranje sklapa uz veoma visoke premijske stope. Nekomercijalni rizici su požar, poplava, rat, dugotrajni štrajkovi, nemogućnost naplate, državni prevrati, zabrana transfera novca u inostranstvi i slično. Za ovakve rizike većina zemalja ima svoje specifične organizacije koje se bave osiguranjem međunarodnog posla od nekomercijalnih rizika. Premija osiguranja kod ovih organizacija je obično niža, jer i država u mnogim slučajevima i na razne načine iz budžeta sufinansira osiguranje izvoza od nekomercijalnih rizika. Spoljnotrgovinski poslovi se, u osnovi, obavljaju po principima javnosti i otvorenosti, posebno zbog toga što je spoljna trgovina kompjuterizovana i većina ovih poslova se danas obavlja putem interneta. Međutim, postoje i određene poslovne tajne, a to su najčešće:

- podaci od interesa za odbranu i bezbednost zemlje;
- podaci i dokumenta čije bi prerano otkrivanje (npr. visina ponuđene cene) ugrozilo dobijanje određenih poslova, a time i destabilizovalo ukupnu poslovnu politiku predizeća;

- izumi, recepture i pronalasci koji se ne smeju otkriti pre nego što ih njihovi pronalazači ne budu zvanično patentirali, tj. uvrstili u prizvodnju i unovčili.

Svi koji rade na poslovima koji podrazumevaju čuvanje određene poslovne tajne, dužni su da se čuvanja tajne pridržavaju dok rade na pomenutim poslovima i određeni broj godina posle toga.

2. Rizik zemlje – Republika Srbija

Republika Srbija je zemlje koja se nalazi na raskrsnici važnih međunarodnih puteva. Zbog toga je veoma interesantna potencijalnom investitorima, jer njeno tržište spaja dva dela globalnog tržišta - istočno i zapadno tržište. Takođe je aktuelna i kao tranzitna zemlje prilikom transporta robe sa istoka na zapad, i obrnuto. U ovom delu smo sa nekoliko stanovišta analizirali poziciju Republike Srbije na međunarodnom tržištu. Sagledali smo ideks globalne konkurentnosti Srbije na osnovu pojedinačnih stubova konkurentnosti, i isto tako smo analizirali kreditni rejting Srbije kod agencija za dodelu rejtinga. Nacionalna konkurentnost je postala jedna od glavnih preokupacija vlade i privrede usvakoj zemlji. Međutim, uprkos svim razmatranjima na tu temu i dalje ne postoji neka ubedljiva teorija koja bi objasnila konkurentnost neke države. U svakom slučaju, jedna stvar je definitivno jasna, a to je da se nacionalni prosperitet ne nasleđuje nego stvara. Konkurentnost nacije zavisi od njene sposobnosti da se inovira i unapređuje. Države stiču korist od postojanja jake domaće konkurencije, agresivnih domaćih dobavljača i zahtevnih lokalnih kupaca. (Porter, 2008.)

Kako se sa vremenom povećavala globalna konkurencija, tako je osnova za porast iste sve više skretala ka proizvodnji i širenju znanja. Uspehu neke privrede doprinose razlike u nacionalnim vrednostima, kulturi, privrednim strukturama, institucijama i istoriji. Zemlje se приметно razlikuju i u pogledu strukture konkurentnosti. Nijedna od njih ne može biti konkurentna u svim sektorima. Države ostvaruju uspeh u nekim oblastima privrede samo zato što je njihovo domaće okruženje najnaprednije, najdinamičnije i najizazovnije. Dakle, bez obzira na nepostojanje neke zvanične definicije koja bi mogla da u potpunosti približi pojam konkurentnosti nacija, glavni problem, čijem bi rešavanju sve države trebalo da teže je, kako povećati produktivnost (Paraušić, 2007.). Najvažniji cilj jedne zemlje jeste da svojim građanima omogući visok životni standard i njegov stalni rast. Sposobnost da to učini zavisi od produktivnosti sa kojom se u određenoj zemlji koriste radna snaga i kapital. Produktivnost predstavlja vrednost proizvodnje koju stvori jedinica radne snage ili kapitala. Ona zavisi i od kvaliteta i od karakteristika proizvoda, kao i od efikasnosti sa kojom se ti proizvodi obezbeđuju. (Porter, 2007.) Ona je glavna determinanta dugoročno visokog životnog standarda u jednoj zemlji, kao i osnovna determinant

nacionalnog dohotka po stanovniku. Produktivnost ljudskih resursa određuje zarade zaposlenih dok produktivnost korišćenja kapitala određuje prinos koji će on svojim vlasnicima ostvariti. Ukoliko se stvari gledaju sa istorijskog aspekta, ekonomisti koji su se bavili ovom problematikom su smatrali da su sledeća 4 faktora presudna za nivo konkurentnosti neke države:

- Geografski položaj zemlje,
- Prirodna bogatstva (plemeniti gasovi, minerali, nafta),
- Radna snaga,
- Populacija zemlje.

Danas su se stvari malo promenile. Ovi faktori spadaju u grupu onih na koje države ne mogu mnogo uticati jer su nasledni i oni se smatraju pasivnim faktorima konkurentnosti. Međunarodni institut za razvoj menadžmenta navodi deset “zlatnih pravila konkurentnosti”, a to su:

- stvoriti stabilno i predvidljivo pravno okruženje,
- raditi na fleksibilnoj i elastičnoj privrednoj strukturi, investirati u tradicionalnu i tehnološku infrastrukturu,
- podsticati privatnu štednju i domaće investicije,
- razvijati agresivnost na svetskom tržištu,
- osigurati kvalitet, brzinu i transparentnost vlade i administracije,
- održavati ravnotežu između nivoa plata, produktivnosti i poreza,
- sačuvati društvenu strukturu tako da se smanje razlike uplatama i ojača “srednja klasa”,
- značajno investirati u obrazovanje, posebno na nivou srednjih škola, i u celo životno obrazovanje radne snage,
- uspostaviti ravnotežu nacionalne i globalne ekonomije kako bi se osiguralo održivo stvaranje bogatstva, uz održavanje vrednosnog sistema po meri građana.

Ekonomika, odnosno makroekonomija je razvila sistem globalnih pokazatelja kojima se opisuje ekonomska aktivnost u određenoj državi. Cilj takozvanih makroekonomskih agregata je kvantitativna analiza privrednog razvoja i mogućnost poređenja globalnih pokazatelja više zemalja. (Milojević, Cvijanović, Ignjatijević, 2012) Formiranje globalnog indeksa konkurentnosti zemalja (GCI) nije bio nimalo lak proces, posebno kada se uzme u obzir da je svetska privreda u poslednje tri decenije doživela ogromne strukturne promene. Zahvaljujući vodećim svetskim ekonomistima

sa Harvarda, Kolumbije i drugih prestižnih univerziteta, najpre su formirana dva indeksa konkurentnosti:

- Indeks konkurentnosti rasta,
- Indeks poslovne konkurentnosti.

Indeks konkurentnosti rasta ocenjivao se od 2000. godine uz često godišnje preispitivanje i unapređivanje metodologije. Tokom celokupnog perioda postojanja koristio je da prikaže konkurentnost na makro nivou. Indeks poslovne konkurentnosti ocenjivao se od 1998. godine kao indeks koji je imao za cilj da oceni mikroekonomsku konkurentnost nacionalnih privreda. Formiranje ovog posebnog indeksa na mikro nivou je bila posledica uverenja ljudi iz Svetskog ekonomskog foruma da se, zbog svojih specifičnosti mikro i makro aspekti, ne mogu uspešno spojiti u jedan indeks konkurentnosti. Vremenom se odustalo od ovog pristupa i ova dva indeksa su svoje mesto ustupili znatno kompaktnijem globalnom indeksu konkurentnosti (GCI) koji je formulisan pod vođstvom profesora Haviera Sala-I-Martina. GCI se razlikuje od prethodnih metoda izračunavanja konkurentnosti pre svega zato što je uključeno mnogo više faktora, koji pokušavaju da uspešno objasne konkurentnost jedne nacionalne privrede. Najbitnija odlika GCI je ta što su svi faktori podeljeni u 12 kategorija, odnosno na 12 stubova konkurentnosti i to:

- institucije,
- infrastruktura,
- makroekonomska stabilnost,
- zdravlje i osnovno obrazovanje,
- visoko obrazovanje i obuke,
- efikasnost tržišta dobara,
- efikasnost tržišta rada,
- razvijenost i efikasnost finansijskog tržišta,
- tehnološki razvoj,
- veličina tržišta,
- poslovne performanse preduzeća ili sofisticiranost poslovanja,
- inovacije.

Vredno je napomenuti da je učešće ovih stubova konkurentnosti procenjeno na čak 50% u kreiranju ukupne konkurentnosti nacionalne privrede u središnjoj fazi razvoja, a što je posebno važno to je učešće istovetno i za visokorazvijene zemlje. (Schwab, Porter, 2008) Dakle za unapređenje konkurentnosti većine privreda i trenutno i u perspektivi, daleko su najznačajniji napred navedeni stubovi konkurentnosti koji određuju efikasnost privređivanja.

U procesu tržišnog prilagođavanja proizvodnje prisutni su brojni problemi. Podizanje nivoa društveno-ekonomskog razvoja i konkurentnosti privrede Srbije uslovljeno je modernizacijom i strukturnim promenama proizvodnje, programskom organizacijom, povećanjem produktivnosti i ekonomičnosti u proizvodnji i podsticajnom i razvojnom ekonomskom politikom. (Ignjatijević, Matijašević, Carić, 2011.) Prema izveštaju Svetskog ekonomskog foruma za 2013. godinu Srbija je rangirana na 101. poziciji na listi koja obuhvata 148 zemalja (četiri zemlje više u odnosu na prethodnu godinu) sa zabeleženom vrednošću Indeksa globalne konkurentnosti (GCI) od 3,77. Pri tome, treba imati u vidu da se teorijska vrednost GCI kreće se u intervalu od 1 do 7. U odnosu na prethodnu godinu vrednost GCI za Srbiju je opala za 0,1, što je dovelo do pomeranja na niže ranga Srbije za 6 pozicija (sa 95. na 101. mesto na listi, pri čemu da je vrednost indeksa ostala nepromenjena kao u prošloj godini, Srbija bi popravila svoju poziciju zauzimajući 93. mesto na listi). Za razliku od prethodne godine, gde smo mogli da konstatujemo zanemarljiv pad vrednosti GCI od 0,01, ove godine pad bi se mogao okarakterisati kao značajan, budući da je ostvarena vrednost GCI na nivou istorijskog minimuma u sedmogodišnjem periodu od 2007. do 2013. godine. Takođe, ako se ovaj rezultat posmatra relativno u međunarodnom kontekstu, zabeležena 101. pozicija nedvosmisleno predstavlja istorijski minimum kada je rang Srbije u pitanju. Istorijski posmatrano najveću vrednost GCI od 3,90 Srbija je ostvarila uoči prvog talasa krize 2008. godine, da bi već naredne, 2009. godine vrednost GCI приметно opala na 3,77. Nakon tog perioda usledio je postepeni oporavak, da bi se u 2013. vrednost GCI ponovo spustila na nivo iz 2009. godine. U tabeli broj 1. dati su podaci o vrednosti GCI i rangu Srbije i zemalja iz njenog okruženja za period od 2007. do 2013. godine. Tabelom je obuhvaćeno 11 zemalja i to: Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Grčka, Mađarska, Makedonija, Crna Gora, Rumunija, Srbija, Slovačka i Slovenija.

Tabela 1. Rang zemalja prema Indeksu globalne konkurentnosti (2007-2013)

	AL	BIH	HR	GR	HU	MK	CG	RO	SR	SK	SL
2007.	109	106	57	65	47	94	82	74	91	41	39
2008.	108	107	61	67	62	89	65	68	85	46	42
2009.	96	109	72	71	58	84	62	64	93	47	37
2010.	88	102	77	83	52	79	49	67	96	60	45

2011.	78	100	76	90	48	79	60	77	95	69	57
2012.	89	88	81	96	60	80	72	78	95	71	56
2013.	95	87	75	91	63	73	67	76	101	78	62

Izvor: www.nbs.rs

Naredna tabela prikazuje strukturu GCI, po nosećim stubovima konkurentnosti za dve susedne godine (2012. i 2013.). Paralelnim prikazivanjem dve uzastopne godine može se dobiti jasnija slika promena u kompoziciji ukupne konkurentnosti, i doći do odgovora na pitanje zašto je rang Srbije redukovana za šest pozicija prema ovogodišnjem izveštaju na svim rang listama naša zemlja se nalazi među poslednjim pozicijama što je veoma nepovoljno i ukazuje na to da su rizici ulaganja u našu zemlju veoma visoki.

Svi ovi rizici, u skladu sa njihovim intezitetom i mogućnošću ostvarivanja, bitno utiču na međunarodnu poziciju zemlje sa kojom treba poslovati uvoza ili izvoza. Na osnovi raznih kriterijuma, pa i ovih koje smo naveli, mnoge agencije i razne druge ustanove bave se kreditnim rejtingom zemalja. Kreditni rejting je, u stvari, kvalitet poslovnog okruženja zemlje koja se analizira. Vodeće kompanije u svetu koje se bave rejtingom i procenom rizika neispunjenja obaveza su Standard & Poor, Moody's i Fitch. Imaju različita, ali slična rangiranja obveznica prema sledećim kvalitetima: vrlo visok kvalitet (AAA, AA, Aa), visok kvalitet (A BB, Baa, Ba), špekulativne (BB B Ba B CCC Caa), vrlo slabe (C CC CA) i default (D).

Ove agencije za ocenu kreditnog rejtinga koriste početna slova abecede „A“, „B“, „C“, „D“, pri čemu se ocena „AAA“ tumači kao najbolja, a ocena „D“ kao najgora. Ocene, odnosno kategorije od „AA“ do „CCC“ mogu sadržati znak „+“ ili „-“, kako bi se pokazao njihov relativan položaj u okviru glavnih rejting kategorija. Ocene takođe sadrže izglede („outlooks“) po pitanju potencijalnog kretanja rejtinga u budućnosti. Izgledi mogu biti pozitivni („positive“), negativni („negative“), stabilni („stable“) i razvojni („developing“). Pozitivni izgledi ukazuju da bi rejting mogao biti povećan u budućnosti. Negativni izgledi ukazuju da bi rejting u budućnosti mogao dalje da opada, dok stabilni izgledi pretpostavljaju da će se rejting i u budućnosti zadržati na istom nivou. Razvojni izgledi se retko javljaju i ukazuju da će najverovatnije doći do promene rejtinga u narednih godinu do tri godine. Agencije za kreditni rejting imaju značajan uticaj na finansijsko tržište, jer investitori i izdavaoci pomno prate rejtinge koje one daju. Prilikom donošenja investicionih odluka investor upoređuje rejtinge koje imaju finansijski instrumenti sa stepenom rizika koji je za njega prihvatljiv.

Rejting izdavaoca ili hartije utiče na trošak zaduživanja izdavaoca. Rejting dodeljen državi ima uticaja na kreditne rejtinge drugih izdavalaca sa sedištem u toj državi. Takođe, kriterijumi investiranja često su povezani sa minimalnim kreditnim rejtingom koje neka hartija od vrednosti, odnosno njen izdavaoc moraju da imaju. U početku, 2004. godine i 2005. godine, veliki akcenat je stavljan na preuzimanje i rešavanje starog duga SR Jugoslavije prema Londonskom klubu. Ovo pitanje utiče na rejting Srbije. To je 2005. godine rešeno obveznicama koje je izdala Srbija, i taj dug preuzela na sebe. Ove obveznice dospevaju 2024. godine. Srbija u ovim godina ima b+/stabilni rejting.

Politički rizicu su imaju ključni uticaj na rejting Republike Srbije. Iako su sve poslednje vlade (od 2000. godine) bile reformističke, veliki je sukob između koalicioničkih partnera. Agencija Standard & Poor 2005. godine potvrđuje rejting b+/stabilan Republici Srbiji. U ovom izveštaju agencije Standard & Poor iskazuje svoja predviđanja da će vlast u Srbiji nastaviti sa svojom opreznom politikom koja će u budućnosti prouzrokovati stabilnije uslove za poslovanje. Ubrzo agencija Standard & Poor povećava kreditni rejting Republike Srbije na BB-/stabilni. Najveći „krivac“ za ovo je Zakon o PDV-u, koji je stupio na snagu u januaru 2005. godine. Takođe, izgledi su da će se pokrenuti reforma penzionog sistema, kao i da će se ubrzati restrukturiranje državnih preduzeća. Agencija Standard & Poor je 2006. godine izmenila svoj pogled na Republiku Srbiju iz „pozitivno“ u „stabilno“. Razlozi za to su mnogostruki. Srbija je napredovala sa fiskalnom konsolidacijom, opadao je javni dug, makroekonomski izgledi su se podoljšali, a i u zakonodavstvu se video ozbiljan napredak. Takođe, postignut je napredak u pregovorima o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju. Ovakav rejting ostao je nepromenjen do 2014. godine. U Srbiji i dalje ima mnogo javnih preduzeća koja se subvencionišu od strane države, mnoga su u restrukturiranju godinama. Takođe, mnogi ključni zakoni čekaju da budu doneti. Sve su to zamerke koje agencija Standard & Poor navodi prilikom dodeljivanja rejtinga Republici Srbiji. U nastavku možemo videti i rejtinge koje su Srbiji dodelile i druge dve agencije sa kojima sarađuje.

Tabela 2. Svi rejtinzi koje je Republici Srbiji dodelila agencija Fitch Ratings

Rejting / izgledi	Datum	Aktivnost
B+ / stabilni	11. 07. 2014.	potvrđen rejting
B+ / stabilni	17. 01. 2014.	snižen rejting

BB- / negativni	26. 07. 2013.	potvrđen rejting
BB- / negativni	16. 08. 2012.	Snížen rejting
BB- / stabilni	09. 11. 2011.	Potvrđen rejting
BB- / stabilni	11. 11. 2010.	Povećan rejting
BB- / negativni	28. 10. 2009.	potvrđen rejting
BB- / negativni	23. 12. 2008.	Snížen rejting
BB- / stabilni	02. 08. 2007.	Potvrđen rejting
BB- / stabilni	25. 04. 2006.	Potvrđen rejting
BB- / stabilni	19. 05. 2005.	Dodeljen rejting

Izvor: www.nbs.rs

Međunarodne rejting agencije dodeljuju, kako Republici Srbiji tako i drugim zemljama u okruženju, rejtinge za dugoročno zaduživanje. U donjoj tabeli prikazan je rejting za zemlje u okruženju koje su angažovale agencije S&P, Fitch i/ili Moody's. Tabela predstavlja koristan alat za uporednu analizu i jednostavnije uočavanje pozicije Republike Srbije u odnosu na zemlje regiona.

Tabela 3. Rejting Srbije i zemalja u okruženju

Zemlja	Agencija za rejting – Kreditni rejting za dugoročno zaduživanje		
	Standard and Poor's	Fitch Ratings	Moody's Investors Service
Srbija	BB-	B+	B1
Bosna i Hercegovina	B	-	B3
Crna Gora	BB-	-	Ba3

Makedonija	BB-	BB+	-
Bugarska	BBB-	BBB-	Baa2
Rumunija	BBB-	BBB-	Baa3
Mađarska	BB	BB+	Ba1
Hrvatska	BB	BB	Ba1

Izvor: www.nbs.rs

Srbija je u izveštaju Svetske banke o uslovima poslovanja u 2013. godini zauzela 93. mesto, od 189 zemalja koje su se pojavile na listi. To je pad za šest mesta u odnosu na 2012. godinu. Od 10 pokazatelja kojima se meri lakoća poslovanja, Srbija je najgore rangirana po brzini izdavanja građevinskih dozvola, gde se zadržala na 182. poziciji kao i 2012. godine.

Najbolje rangirana je Makedonija koja je na 25. mestu i nalazi se među zemljama koje su u ovogodišnjem izveštaju najviše napredovale, zatim je Slovenija na 33. mestu, Crna Gora na 44. mestu. Hrvatska je zauzela 89. poziciju, dok je Albanija na 90. mestu. Od Srbije je lošije rangirana samo Bosna i Hercegovina koja je na 131. mestu. Poslovno okruženje je značajan činilac podsticaja za firme da inoviraju i da povećaju produktivnost. Visoka produktivnost utiče na povećanje zaposlenosti, ubiranje javnih prihoda neophodnih za finansiranje javnih rashoda. Upravljanje javnim prihodima i poštovanje propisa su osnova stabilnosti poslovnog okruženja. Infrastruktura utiče na konkurentnost privrede i stvara poslovno okruženje pogodno za rast i razvoj firme. Preduzeća se suočavaju sa neuspesima u obezbeđivanju električne energije i vode, što dovodi do prekida proizvodnje i utiče na profitabilnost. Slobodan spoljnotrgovinski promet omogućava širenje tržišta i unapređenje efikasnosti izvoznika. Razvijeno finansijsko tržište omogućuje nesmetan platni promet, mobilizaciju depozita i finansiranje investicija. Značajni su korišćenje različitih izvora finansiranja, korišćenje finansijskih tržišta, korišćenje finansijskih usluga, procenat firmi sa bankarskim kreditima, procenat firmi sa finansijskim izveštajima i računima. S druge strane korupcija stvara nepovoljan poslovni ambijent, umanjuje operativnu efikasnost preduzeća i povećava troškove i rizik poslovanja. Informacione i komunikacione tehnologije su pokretači nosilac privrednog razvoja. Doprinos inovacija je u povećanju proizvodnje, izvoza i konkurentnosti privrede u celini. (Raičević, Ignjatijević, 2011.) Opšti uslovi poslovanja u Srbiji su se prema Doing Business u

2015. u odnosu na 2014. godinu pokvarili. Srbija je na listi od 189 analiziranih ekonomija zauzela 91 mesto i pokvarila rezultat iz 2014. godine za 14 pozicija. Od analiziranih parametara Srbija nije popravila plasman ni na jednoj poziciji, a najveći pad se odnosi na oblast uknjiženja imovine. Poređenja radi broj dana potrebnih za proceduru uknjiženja u Srbiji je 54, a u Evropi i Centralnoj Aziji 23,1 dan. Pravna nesigurnost, složene procedure i netransparentni postupci nisu stimulativni za strane investitore. Strane investicije imaju smisla kada su ukupne korisnosti za državu veće od štete i kada partnerima osiguravaju očekivani profit.

Zaključak

Međunarodna trgovina je kompleksan pojam, koji se prožima kroz mnoštvo ekonomskih nauka. Međunarodno tržište je, iz razloga svoje specifične prirode, „plodno tlo“ za ostvarivanje svih pobrojanih rizika. Prostorna distanca, specifičnost robe, veliki broj raznih učesnika na tržištu koji se međusobno razlikuju kulturno, istorijski, demografski, itd., kao i razlika u valuti raznih zemalja, glavni su uzroci ostvarivanja rizika i nastanka ekonomske štete kako na samoj robi, tako i u odnosima u poslovanju. Dobro poznavanje odnosa na međunarodnom tržištu, poštovanje standarda poslovanja koje zahteva tržište, dobar kvalitet robe, isporuka na vreme i plaćanje na vreme, samo su neki od preduslova koje treba da ispuni neko preduzeće da bi imalo početne osnove za uspeh u međunarodnom poslu. Tek onda na red dolaze uslovi kao što su dobar menadžment koji će znati da upravlja poslovima i predupredi rizike koji nisu prenosivi kao i najbolje osigura rizike koji su prenosivi. Iz ovih razloga preduzeća koja se bave međunarodnim poslovanje moraju neprestano da prate nove trendove na međunarodnom tržištu, i svaki posao moraju detaljno i iz početka analizirati, jer svaki od ovih poslova je specifičan na svoj način, kako zbog specifičnosti robe, tako i zbog eventualne specifičnosti kupca-uvoznika, zemlje, prostorne distance između kupca i prodavca, razlike u valuti plaćanja, velikih promena (šokova) na međunarodnom tržištu i niza drugih stvari koje se mogu dogoditi u toku izvoznog posla i napraviti kako ekonomsku štetu, tako i štetu ugledu preduzeća. Republika Srbija svoju šansu može da nađe u tome da, poboljšavajući putnu infrastrukturu izgradnjom planiranih koridora, postane još jača veza između Evropske Unije i jugoistočnih zemalja i Azije. Isto tako, stabilizacijom političkih prilika u zemlji, ulaganjem u razvoj malih i srednjih proizvodnih preduzeća, podsticajem poljoprivrede, realizacijom mnogih planiranih projekata i produktivnim ulaganjem sredstava koje može dobiti iz evropskih fondova, Republika Srbija bi mogla da dobije dosta bolji rejting nego što ga ima sada na međunarodnom tržištu.

Literatura

1. Andžić S., Rajković M., Ćosić M. 2016. Nefinansijski aspekti poslovanja kao faktori razvoja preduzetništva, ODITOR, Centar za ekonomska i finansijska istraživanja, 2(2): 7-17.
2. Kočović J., Šulejić P, 2006, Osiguranje, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd
3. Miljković, M. 2010. Rizici u međunarodnom poslovanju i njihova zaštita, Naučni skup Sinergija
4. Milojević, I., Cvijanović, D. I Ignjatijević, S. 2012. Makroekonomski okvir konkurentnosti srpske privrede i ict sektora. Tranzicija, 14(29): 27-32.
5. Ignjatijević, S., Matijašević, J. i Carić, M. (2011). Uslovi poslovanja i poslovnog okruženja u republici srbiji sa akcentom na upotrebu informaciono-komunikacione tehnologije. Međunarodni naučno-stručni Simpozijum, Infoteh-Jahorina 2011.godine, 16.03.-18.03.2011., (681-684). Istočno Sarajevo: Elektrotehnički fakultet.
6. Paraušić V. 2007. Institucionalne i infrastrukturne prepreke konkurentnosti Republike Srbije, [http:// www. doiserbia.nb. rs](http://www.doiserbia.nb.rs)
7. Porter, M. 2007. Konkurentna prednost, Asee, Novi Sad
8. Porter, M. 2008. O konkurenciji”, Fakultet za ekonomije, finansije i administraciju, Beograd
9. Schwab K., Porter, M. 2008 , The global competitiveness report, Geneva
10. Unković M., Stakić B. 2011. Spoljnotrgovinsko i devizno poslovanje, Univerzitet Singidunum, Beograd
11. www.bdklegal.com
12. www.nbs.rs
13. www.sef.rs
14. www.weforum.org

CONDITIONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND RISKS IN INTERNATIONAL OPERATIONS

Abstract

Any company that does business in the international market is managed primarily profit before start implementing this particular job, it is primarily a real calculation of the job and it is economic justification in the form of profits. When exercising the economic interests abroad, primarily to be taken into account on the Rights of both sides - both buyers and sellers, taking into account the presence of competition. Foreign trade is more exposed to risks than domestic trade and so the rule is that

every job done with these types of insurance or by some bank guarantees, ie. the risk that the transaction in some way provide.

International rating agencies awarded, as the Republic of Serbia and other countries in the region, the ratings for long-term borrowing so that in this paper will be analyzed the risk of doing business in the Republic of Serbia.

Keywords: *market risks, competition, international operations, insurance.*

Rad primljen: 12.09.2016. godine

Rad prihvaćen: 23.10.2016. godine

KVANTITATIVNA ANALIZA OCENE RIZIKA REVIDIRANJA

Originalni naučni rad

UDK: 005.334:657.6

005.311.12:657.635

Ljubiša Stanojević¹, Dragan Trivan², Oliver Bakreski³

Apstrakt

Rizik revizije predstavlja rizik koji ima uticaj na revizora da formira nekvalifikovano mišljenje o finansijskim izveštajima koje sadrže materijalno značajne netačne podatke. Revizijski rizik, s obzirom da se radi o kategorijama verovatnoća, nije moguće u potpunosti odrediti. Iako revizor raspolaže materijalnim dokazima, i poseduje iskustvo i stručnost, uvek ostaje verovatnoća da postoje greške ili propusti u obavljanju revizije, a time i određeni rizik revizije. U takvim okolnostima revizor mora da opredeli prihvatljiv nivo ukupnog revizijskog rizika i potražiti razumno uverenje za pozicionirani rizik iz različitih izvora.

Određivanje kontrolnog rizika jeste funkcija efektivnosti internih kontrola. Što su bolje interne kontrole redukuje se kontrolni rizik i obrnuto. Kontrolni rizik nikad ne može da bude nulti jer interne kontrole nikad ne mogu da budu toliko efikasne da spreče ili detektuju materijalne greške.

Ključne reči: rizik, revizija verovatnoća, nekvalifikovano mišljenje.

Uvod

Pod svetskim poretom se podrazumeva određen oblik odnosa u svetskoj privredi. Revizor se tokom revizije susreće sa tri vrste rizika. To su inherentni rizik i kontrolni rizik, koji treba da se procene zbog određivanja kombinacije testova sa kojima revizor traži uverenja ili dokaze za tvrdnje, i rizik revizije kojeg revizor preuzima na sebe. Što je viša ocena revizora o riziku materijalnog pogrešnog iskazivanja, to se iskazuje potreba za višim brojem transakcija u uzoraku. Na revizorsku ocenu rizika materijalnog pogrešnog iskazivanja utiču inherentni rizik i kontrolni rizik. Na primer, ako revizor ne obavi testove kontrole, revizorska ocena rizika ne može biti umanjena

¹ Redovni profesor, Visoka škola modernog biznisa, Beogradu, Republika Srbija

² Vanredni profesor, Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet Union "Nikola Tesla", Beograd, Republika Srbija

³ Vanredni profesor, Filozofski fakultet, Skoplje, Republika Makedonija

za efektivno delovanje unutrašnjih kontrola u odnosu na konkretne tvrdnje. Tako, u svrhu umanjavanja rizika revizije na prihvatljivo nizak nivo, revizor treba nizak rizik neotkrivanja greške i shodno će se više pouzdati na detaljno proveravanje podataka. Što se pribavi više dokaza revizije putem detaljnog proveravanja podataka (to jest, niži rizik neotkrivanja greške), biće potrebno obuhvatiti veći obim uzorka.⁴

Podimo od definicije revizorskog rizika, da je to rizik da će revizor pogrešno pozicionirati svoje mišljenje o istinitosti i objektivnosti finansijskih izveštaja koji su materijalno pogrešni. Određeni nivo rizika preuzima revizor na sebe. Rizik revizije znači rizik da će revizor da formira nekvalifikovano mišljenje o finansijskim izveštajima koje sadrže materijalno značajne netačne podatke.

Koncept revizijskog rizika ima inverznu relaciju u odnosu na koncept razumnog uveravanja. Što više revizor hoće da izrazi valjano mišljenje, to će manji biti revizijski rizik koji je voljan da prihvati. Recimo ako hoće u nekim delikatnim situacijama da je rizik, reda veličine 99% izvesno je da će revizorsko mišljenje biti valjano za prihvatljiv rizik veličine 1% ili relacije: 95% prema 5%, itsl. Ovo znači da suštinska odrednica procene rizika jeste prosuđivanje revizora, koji pozicionira procenat revizijski rizik. Rizik revizije je obično postavljen na 5%. To znači da je cilj revizije da pribavimo dokaze sa kojima smo 95% uvereni da finansijski izveštaji nesadrže materijalno netačne podatke ili tvrdnje, i da je revizor spreman prepreuzeti 5% rizika da neće uspeti da otkrije greške koje iznose više nego materijalna vrednost. Revizor može da odluči o nižem stepenu preuzimanja rizika revizije (na primer 3%) kada postoje indikatori koji ga upozoravaju na to da postoje problem (osetljive stavke i visoki rizici). Retki su slučajevi kada revizor u javnom sektoru preuzima samo 1% rizika. Do takve situacije može doći kod subjekta kod kojega su finansijski izveštaji od bitne važnosti za eksterne korisnike ili kada postoji kod subjekta mogućnost materijalnih grešaka pri izveštavanju, politički su osetljivi i su izloženi publiciteti pa se zbog toga revizor želi da sa time smanji svoju izloženost riziku profesionalnosti. Ovi razlozi su poznati kao indikatori rizika, koje revizor može razmotriti na osnovu preliminarne analize podataka subjekta revizije, informacije pružene od rukovodstva ili drugih informacija. Revizijski rizik, s obzirom da se radi o kategorijama verovatnoća, nije moguće u potpunosti odrediti. Iako revizor raspolaže materijalnim dokazima, i poseduje iskustvo i stručnost, uvek ostaje verovatnoća da postoje greške ili propusti u obavljanju revizije, a time i određeni rizik revizije. U takvim okolnostima revizor mora da opredeli prihvatljiv nivo ukupnog revizijskog rizika i

⁴ ISSAI 1530 – Audit sampling, str. 696.

potražiti razumno uverenje za pozicionirani rizik iz različitih izvora. Primarno revizor treba da zna (kada je u pitanju rizik) o organizaciji ili preduzeću pre svega:

- da pozicionira rizik od potencijalne geške u finansijskim izveštajima, bilo na nivou finansijskog izveštaja ili na nivou tvrdnje menadžmenta,
- opredeliti da li veličina rizika može uticati na greške u finansijskim izveštajima,
- opredeliti verovatnoću da će utvrđeni rizik rezultirati u materijalnim greškama.

Drugim rečima proceduralni postupak kada je u pitanju rizik svodi se na postupak opredeljenja revizijskog rizika u određenim prihvatljivim granicama.

Glavni resursi koji to obezbeđuju i na koje se revizori oslanjaju jeste, kako sledi:

- informacije o organizaciji ili preduzeću i njegovom poslovnom okruženju,
- preliminarni analitički postupci,
- validan sistem internih kontrola, i
- detaljna provera poslovnih knjiga.

1. Model revizijskog rizika

Model revizijskog rizika prikazuje relacije između komponenti revizijskog rizika, kako sledi (Boynton, Johanson, 2006.):

$$RR = IR * KR * DR$$

Simboli predstavljaju respektivno: RR-revizijski rizik, IR-inherentni rizik, KR-kontrolni rizik, i DR-detekcioni rizik. Prošireni model revizijskog rizika razdeljuje detekcioni rizik na dve komponente, i to:

- Rizik analitičkih procedura (AP) (rizik da substantivne analitičke procedure neće otkriti materijalne greške), i
- rizik detaljnog testiranja (TD) (rizik da detaljno testiranja poslovnih transakcija i salda računa neće otkriti materijalne greške) .

Prošireni model revizijskog rizika bi bio, kako sledi (ISSAI 2015):

$$RR = IR * KR * AP * TD$$

gde su pridodati AP- rizika analitičkih procedura, i TD - rizika detaljnog testiranja.

Generalno govoreći, suština PMRR jeste da se “drži” revizijski rizik na određenom nivou. Naime, što je viši nivo ocenjenog inherentnog i kontrolnog rizika, kao i rizika

analitičkih procedura, niži će biti ocenjeni nivo rizika detaljnog testiranja transakcija i salda računa. U narednom delu bliže ćemo objasniti komponente modela revizijskog rizika. Reč je o riziku nastanka grešaka od materijalnog značaja pri poslovanju subjekta revizije. Ovaj rizik se može pojaviti u svim procesima poslovanja subjekta (proizvodnja, vršenje usluga, upravljanje sa sredstvima, osoblje, obrada podataka i td.). Inherentni rizik je dakle rizik, da greške proističu iz poslovnog okruženja organizacije ili privrednog društva - preduzeća u kome se ono nalazi i deluje. Faktori rizika u procesu funkcionisanja društva mogu biti:

- Niska profitabilnost organizacijskog i poslovnog entiteta u odnosu na ostale organizacijske entitete (javne institucije) i industrijsku granu ili osetljivost operativnih rezultata u odnosu na ekonomske faktore;
- Iskustvo privrednog društva sa problemom kontinuiteta poslovanja, kao što je nedostatak obrtnog kapitala;
- Ekstenzivirani proizvodni procesi;
- Opterećujuća i preobimna zakonska regulativa;
- Visoka tehnologija koja funkcioniše uz visoki rizik i ima veliki uticaj na operativnost i kompetitivnost poslovnog entiteta.

Za revizora je od značaja da oceni rizik i da usresredi svoje revizorsko delovanje na potencijalno problematična područja i dizajnira primerene revizijske postupke, sa razloga što može imati, kako sledi:

- Poteškoće vezane za reviziju salda računa i transakcija;
- Sporni ili "teška" računovodstvena područja;
- Osetljivost na pronevere;
- Kompleksnost kalkulacija.

Pri proceni inherentnog rizika revizor treba da razmotri:

- prirodu stavke ili segmenta – gotovina je više osetljivi za manipulaciju ili gubitak nego neka druga vrsta aktive iz bilansa stanja;
- stepen kompleksnosti ili jednoličnosti stavke – stavka koju sačinjava populacija istih transakcija ili transakcija koje su veoma ujednačene lakše se kontrolišu jer se odstupanja brzo i lako prepoznaju;
- obim aktivnosti – kada je u pitanju veliki broj transakcija koje se obrađuju, mogućnost grešaka je veća nego kada se radi o malom broju transakcija;

- nerutinske transakcije - kod neuobičajenih transakcija dolazi do grešaka zbog nedostatka iskustva;
- ocene vrednosti stavki - neke stavke u bilansu stanja zahtevaju mišljenje rukovodstva i njihovu ocenu vrednosti (na primer nekonkurentne zalihe, potraživanja od kupaca koji bi već davno trebalo da plate račune, obaveze na račun sudskih sporova i td.), a to utiče na rizik za predstavljanje netačnih tvrdnji;
- nadležnost osoblja u procesiranju transakcija - iskusno osoblje koje uzima rad ozbiljno, znači manji inherentni rizik nego kada su zaposleni kod subjekta revizije neiskusni i postupaju neodgovorno;
- broj lokacija - subjekti revizije koji rade u više od jedne lokacije u centralizovanom sistemu računovodstva mogu da imaju manji inherentni rizik nego oni koji rade na više lokacija, svaka u okviru svog sistema računovodstva;
- politike računovodstva koje se primenjuju - rizik greške je manji kod subjekta koji primenjuje računovodstvo prema gotovinskoj osnovi nego kada se primenjuje računovodstvo prema obračunskoj osnovi;
- faktori koji mogu da utiču na rizik prevare - greška može da bude učinjena i namerno, te zato revizor mora da proveri pouzdanost evidencija i tvrdnji rukovodstva.

Procena inherentnog rizika zasniva se na znanju revizora o subjektu revizije i njegovom okruženju. Ona je subjektivna i zahteva mnogo profesionalnog znanja i iskustva.

1.1. Kontrolni rizik

Radi se o riziku od toga da materialno značajnu grešku na nekoj stavci u finansijskom izveštaju unutrašnje kontrole neće pravovremeno sprečiti ili otkriti. Ovaj rizik je potrebno oceniti u fazi planiranja revizije kako bi se odredila veličina sigurnosti koje revizor može da dobije od proveravanja funkcionisanja unutrašnjih kontrola. Kontrolni rizik ne zavisi samo od prikladnosti kontrolnog okruženja i ozbiljnosti izvođenja kontrolnih aktivnosti nego i od drugih faktora. Revizor ne sme zaboraviti na rizik prevare koji je veći kada je veći uticaj rukovodstva na sprovođenje kontrola. (Lovre, 2014.) Kontrolni rizik je rizik, da materijalne greške koje se mogu desiti, nisu sprečene pre nego što su se pojavile, niti će biti sprečene ili detektovane, na vremenskoj bazi (npr. dnevno, mesečni, itsl.), ili neće biti pravovremeno otklonjene, sa razloga manjkavosti računovodstvenog sistema internih kontrola. Određivanje kontrolnog rizika jeste funkcija efektivnosti internih kontrola. Što su bolje interne kontrole redukuje se kontrolni rizik i obrnuto. Kontrolni rizik nikad ne može da bude nulti jer interne kontrole nikad ne mogu da budu toliko efikasne da spreče ili

detektuju materijalne greške. Međutim, ono što ostaje revizoru u cilju smanjenja kontrolnog rizika jeste što celovitije razumevanje funkcionisanja internih kontrola i obavljanje detaljnog testiranja kontrola. Kontrolni rizik treba ponovo proceniti tokom faze rada na terenu, kada ce rezultati testova kontrola pokazati da li se kontrole sprovode onako kako su bile dizajnirane.

1.2. Rizik detekcije

Rizik detekcije je rizik, da revizor ne otkrije materijalne greške. Odluka o oceni detekcionog rizika jeste kombinacija rizika primene analitičkih procedura i rizika detaljnog testiranja. Za razliku od inherentnog i kontrolnog rizika, stvarni nivo rizika analitičkih procedura i rizika detaljnog testiranja je moguće menjati putem variranja prirode, vremena, i obima obavljenih substantivnih testova. Nivo substantivnih testova se može simulirati putem matrice komponenti rizika relacije između inherentnog i kontrolnog rizika u odnosu na stepen detektovanja materijalnih grešaka putem analitičkih procedura, kako sledi (Gavrić, 2015.):

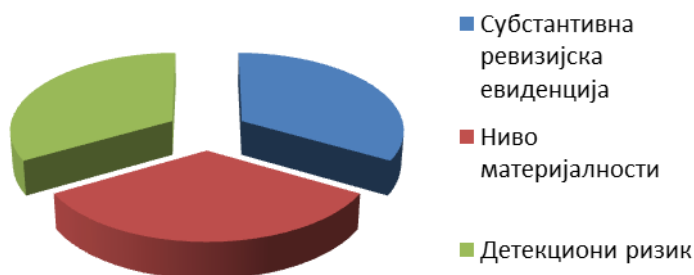
Tabela 1. Matrica komponenti rizika

Rizik da analitičke procedure neće detektovati materijalne greške					
Ocena Inherentnog rizika	Ocena Kontrolnog rizika	Visok	Skroman	Nizak	Vrlo nizak
Maksimum	Maksimalan	Vrlo nizak	Vrlo nizak	Vrlo nizak	Nizak
	Visok	Vrlo nizak	Vrlo nizak	Nizak	Skroman
	Skroman	Vrlo nizak	Nizak	Skroman	Visok
	Nizak	Nizak	Skroman	Visok	X
Visok	Maksimalan	Vrlo nizak	Vrlo nizak	Nizak	Skroman
	Visok	Vrlo nizak	Nizak	Skroman	Visok
	Skroman	Skroman	Skroman	Visok	X
	Nizak	Nizak	Visok	X	X

Skroman	Maksimalan	Vrlo nizak	Nizak	Skroman	Visok
	Visok	Nizak	Skroman	Visok	a
	Skroman	Skroman	Visok	a	a
	Nizak	Visok	a	a	a
Nizak	Maksimalan	Nizak	Skroman	Visok	a
	Visok	Skroman	Visok	a	a
	Skroman	Visok	a	a	a
	Nizak	a	a	a	a
<i>X- strategija nije odgovarajuća substantivne analitičke procedure nisu adekvatne da pruže dovoljno dokaza za ocenu inherentnog rizika.</i>					
<i>a- Nepotrebni substantivni testovi.</i>					

2. Relacije između revizijskog rizika i revizijske evidencije

U postupku asigniranja revizijskog rizika nakon određivanja inherentnog i kontrolnog rizika, implicitno se mora odlučivati o nivou testiranja, koja se mora obaviti da bi se iznašle materijalne greške. Postoji inverzna relacija između detekcionog rizika i dovoljnosti i kompetentnosti evidencije koja se koristi za fomiranje revizijskog mišljenje. Tako, ukoliko je nizak nivo detekcionog rizika, to je potreban veći obim revizijske evidencije. Što se može i grafički predstaviti na narednom crtežu.

Slika 1. Inverzna relacija između detekcionog rizika i dovoljnosti i kompetentnosti evidencije

Takođe zapazimo što je niži nivo rizika od analitičkih procedura i rizika od detaljnog testiranja određenih od strane revizora to je potreban veći obim i kompetentnost substantivnih testova da redukuje detekcioni rizik na željeni nivo.

2.1. Revizijska strategija utvrđivanja revizijskog rizika-proširenog modela

2.1.1 Posebni rizici

Pored rizika revizije treba da se u postupku planiranja razmotre i mogućnosti pojava drugih rizika. Revizor može da identifikuje rizike tokom planiranja, kada se upoznaje sa subjektom revizije, njegovim sistemom računovodstva, okruženjem kontrola ili vršenju preliminarne analitičkih postupaka. U nastavku su predstavljeni neki od rizika, na koje revizor nailazi tokom planiranja i sproviđenja revizije:

- rizik obrade podataka - brojno ispravljanje knjigovodstvenih evidencija ili ispravljanje iznosa većih vrednosti može da znači da program za obradu podataka ne radi pouzdano; greške u podacima mogu se dogoditi nenamerno naročito u situacijama gde je u proces uključen veliki broj transakcija;
- rizik nenamernog gubitka ili pogrešno evidentiranih podataka;
- rizik programa – neki od programa, koje izvodi vlada su kompleksni, a drugi su naročito osetljivi na značajne gubitke (namerne ili nenamerne).
- rizik regularnosti – na neuspeh vladnih regulativnih aktivnosti utiču neadekvatni zakoni, neefektivna inspekcija, neadekvatne kazne za one koji nisu usklađeni sa regulativom, slabi podaci i vođene statistike idr.

Tabela 2. Matrica preliminarne revizijske strategije na bazi proširenog modela revizijskog rizika

Revizijska strategija	IR	KR	AP	TD
Odgovor na niži inherentni rizik	Skroman ili nizak	Skroman ili nizak	Skroman ili nizak	Visok ili vrlo visok
Niži nivo ocenjenog	Maksimalan	Nizak	Skroman, visok,	Skroman ili visok

kontrolnog rizika			ili maksimalan	
Primarno pristup substantivnim testovima	Maksimalan	Visok ili maksimalan	Skroman, visok ili maksimalan	Skroman do vrlo visok

Pri proučavanju posebnih rizika revizor treba da usmeri pažnju i na transakcije, koje su već po svom značaju takve da ukazuju na postojanje posebnih rizika. Takve transakcije su na primer:

- kompleksne transakcije, vezane na ugovore, koje se zasnivaju na komplikovanom ili nedovoljno razumljivom pravnom okviru, kod kojih postoji veći rizik adekvatnog evidentiranja ili pravilnosti transakcije kao rezultat neusklađenosti poslovanja sa propisima i internim aktima;
- transakcije u koje je prekomerno uključeno rukovodstvo ili koje rukovodstvu donose direktno ili indirektno neku korist;
- transakcije koje nisu uobičajne za poslovanje subjekta revizije;
- transakcije kod kojih je moguće identifikovati elemente sumnje krivičnog dela.

Pri otkrivanju rizika, koji je povezan sa obradom podataka uz pomoć računara i programskih aplikacija, može sarađivati i revizor informacionih sistema ili drugi odgovarajući stručnjak.

2.1.2. Elementi revizijskog rizika

Jedna od osnovnih postavki metodološkog korpusa revizije jeste da obavljena revizijska procedura, treba da omogućiti da se dobije razumno, ali ne i apsolutno uverenje da finansijski izveštaji nemaju materijalnu grešku. Implicitni zaključak iz ove postavke jeste da pošto revizija negarantuje da finansijski izveštaji nemaju materijalne greške, tada neki stepen rizika postoji da finansijski izveštaji imaju greške koje nisu otkrivene od strane revizora. Generalno govoreći, međunarodni revizijski standard opredeljuje revizijski rizik kao rizik da revizor može da odredi svoje mišljenje, a da pri tom postoji mogućnost koja nije detektovana da finansijski izveštaji imaju materijalne greške. Tako ilustracije, ako revizor stekne razumno uveravanje sa signifikatnim stepenom od 98% nivoa izvesnosti da finansijski izveštaji nemaju materijalnih grešaka, tada je revizijski rizik 2%. Revizor ne može, respektujući određeni nivo prihvatljivih - razumnih troškova, ispitivati sve moguće dokaze - evidencije, koje se odnose na svaki računovodstveni salda ili klasu transakcija. Tek, primenom model revizijskog rizika, revizor može da donese

adekvatnu odluku o sakupljanju revizijske evidencije, tako da revizor postigne željeni nivo razumnog uveravanja, što je predmet našeg daljeg razmatranja.

3. Modeli revizijskog rizika

Uobičajeno revizorsko sredstvo za ocenu rizika od materijalnih grešaka jeste primena revizijski model rizika. Revizori opisuju revizijski rizik kao funkciju inherentnog rizika, detekcionog rizika i kontrolnog rizika. MRS5 (IAS 5) definiše inherentni rizik gde se materijalna greška javlja zbog prirode delatnosti i nesavršenih računovodstvenih funkcija u kontekstu poslovnog sistema u kome se posao odvija. Na primer, vrednovanja koja zahtevaju kompleksne kalkulacije su mnogo podložnija greškama nego proste kalkulacije. Takođe ako revizor asignira rizik od krađe, revizor tada uvažava faktor inherentnog rizika u formi incijative ili pritisak da se počini krađa, kao i voljni momenat kod zaposlenih da racionalizuju kradju (npr. malom platom i obavezama prema porodici).

Potrebno je napomenuti da inherentni rizik može biti u nekom smislu i mistifikovan, pre nego što se ima uvid u interne kontrole. Na primer, ukoliko revizor vrši reviziju koja zahteva kompleksnu kalkulaciju, kao što je utvrđivanje stepen završetka velikih građevinskih radova, revizor mora oceniti maksimalnim inherentni rizik. Ovo znači da postoji velika verovatnoća da će se desiti materijalna greška pre uvažavanja stvarnog stanja internih kontrola. Suprotno tome ukoliko revizor u procesu vršenja revizije utvrđuje ispravnost prostih kalkulacija, kao što su amortizacija, unapred plaćenih troškova, revizor ih može oceniti kao niske, što znači, da postoji mala verovatnoća da se materijalna greška desi pre uvažavanja klijentovih internih kontrola. Kontrolni rizik je shodno MRS “rizik da interne kontrole neće na vreme detektovati materijalna greške”. Današnje poslovno okruženje se uobičajeno zasniva na kompjuterizovanim internim kontrolama da bi indetifikovali potencijalne greške kao što su zabeležene prodaja koja nije realizovana otpremom robe, ili zalihe koje su vrednovane pogrešno. I na kraju vrlo kratko, detekcioni rizik je rizik da revizor neće otkriti materijalne greške. Ova tri elementa su osnove za razmatranje našeg modela revizijskog rizika, kako sledi⁶:

$$RR = IR \times KR \times DR \quad (1)$$

gde je

⁵ MRS – Međunarodni standard revizije.

⁶ Boynton Johnson, „*Modern Auditing*“, John Wiley and Sons, 2006.

RR – revizijski rizik,

IR – inherentni rizik, i

DT detekcioni rizik, respektivno.

U svrhu praktične ilustracije modela pretpostavimo da je revizor izvršio sledeću procenu u slučaju verifikacije fizičkog postojanja zaliha, kako sledi:

$$RR=5\% \quad IR=75\% \quad KR = 50\%$$

Detekcioni rizik se može utvrditi na sledeći način:

$$DR = \frac{RR}{IR \times KR} = \frac{0,05}{0,75 \times 0,50} = 13\%$$

detekcionog rizika reda veličine od 13% označava da revizor treba da planira substantivni test na takav način da postoji prihvatljiv rizik koji će imati 13% šanse-verovatnoće da nedetektuje materijalne greške. Rizik je prihvatljiv u slučaju ako revizor ima potrebnu i dovoljnu evidenciju – dokaze, dobijene u postupku sprovođenja procedura ocene rizika, i testiranja kontrola koje potvrđuju ocene, koje se odnose na inherentni i kontrolni rizik.

U tom smislu se može izvršiti delineacija detekcionog rizika tj. proširiti model revizijskog rizika na dve komponente i to na:

- AP – rizik analitički procedura , i
- TD rizik asociran sa rezultatima substantivnog detaljnog testiranjem rizika (testiranje transakcija i testiranje salda računa).

Rizik analitičkih procedura jeste rizik od toga da analitičke procedure testiranja neće detektovati materijalne greške u finansijskim izveštajima. Rizik detaljnog testiranja jeste rizik da detaljno testiranje transakcija i salda računa neće otkriti materijalna greške u finansijskim izveštajima. Tako se u ovim uslovima može napraviti relaciju između komponenata revizijskog rizika, kako sledi:

$$RR = IR \times KR \times AP \times TD$$

U svrhe kvantifikovane ilustracije, pretpostavimo da revizor ima potrebno i dovoljne dokaza da podrži narednu ocenu rizika, kako sledi:

$$RR=2\% \quad IR=100\% \quad KR=10\% \text{ i } AP=50\%$$

Kvantifikacija detaljnog testiranja rizika se određuje, kako sledi:

$$TD = \frac{RR}{IR \times KR \times AP} = \frac{0,02}{1,0 \times 0,10 \times 0,5} = 40\% \quad (2)$$

Rizik detaljnog testiranja reda veličine od 40% označava da revizor treba da planira testiranje transakcija i testiranje salda računa na takav način da postoji prihvatljiv rizik koji će imati oko 40% šanse-verovatnoće da nedetektuje materijalne greške. Ovaj rizik je prihvatljiv u slučaju ako revizor ima potrebnu i dovoljnu evidenciju – dokaze, dobijene u postupku sprovođenja procedura ocene rizika, i testiranja kontrola, kao i efektivnih analitičkih procedura ocene rizika. Suština proširenog modela revizijskog rizika jeste da pruži revizoru sigurnost tj. potvrdu signifikantnosti za obavljenje substantivne analitičke procedure. Poseban značaj model revizijskog rizika (MRR) ima u fazi planiranja (Begović, Momčilović, Tomašević, 2014). Naime, kada se MRR primenjuje u fazi planiranja detekcionog rizika relevantne aplikacije, KR se najčešće bazira na revizorovoj planiranoj oceni kontrolnog rizika. Ukoliko se utvrdi da stvarni nivo KR se razlikuje od planiranog tada se ponovo primenjuje MRR primenjujući stvarni nivo ocenjenog kontrolnog rizika (KR).

Generalno govoreći, suština MRR jeste da se “drži” revizijski rizik na određenom nivou. Naime, što je viši nivo ocenjenog inherentnog i kontrolnog rizika, kao i rizika analitičkih procedura, niži će biti ocenjeni nivo rizika detaljnog testiranja. Naš zadatak jeste primena MK simulacije u slučaju, kada revizor hoće da pozicionira određeni nivo revizijskog rizika, koji povlači primenu modela revizijskog rizika tj. određene kvantificirane vrednosti inherentnog, kontrolnog i analitičkog rizika shodno formuli (2) $IR=100\%$, $KR=10\%$ i $AP=50\%$. Ove vrednosti nazivamo nominalne vrednosti. Da bi “držali” revizijski rizik na odredjenom nivou, potreban je viši nivo inherentnog, kontrolnog i analitičkog rizika, što ima za implikaciju niži nivo rizika detaljnog testiranja. Pozicioniranjem IR, KR, i AR, kao stohastičke parametre koji mogu da variraju na slučaj u okviru minimalnih i maksimalnih granica koje odredi revizor, kao i pozicioniranje revizijskog rizika kao stohastičkog parametra koji takođe varira od minimalnih do maskimalnih vrednosti, te utvrđivanje distribucije verovatnoća datih parametara u mogućnosti smo da prediktabilno određujemo moguće pogrešne procene revizora date u fazi planiranja revizije. U narednom delu, pokušaćemo na konkretnom primeru da sagledamo mogućnost primene kompjuterske simulacije putem Modela Monte Karla.

4. Scenario ocene revizijskog rizika

Polazimo od kreiranja parametarskog modela. Za potrebe našeg rada, model, za koji se opredeljujemo jeste integralni model revizijskog rizika, kako sledi (Cicea, Subić, Cvijanović, 2008):

$$RR = IR \times KR \times AP \times TD$$

Pošto se radi o fazi planiranja uzeli smo u razmatranje parametara RR, IR, KR, i AP kao slučajne promenljive, koje možemo prikazati na sledeći način:

Y = Revizijski rizik (**RR**)

X_1 = Inherentni rizik (**IR**)

X_2 = Kontrolni rizik (**KR**)

X_3 = Rizik analitičkih procedura (**AP**)

X_3 = Rizik detaljnog testiranja (**TD**)

Ulaz u model MK jesu neizvesni – probabilni parametri (X_i). Iako znamo da su elementi modela revizijskog rizika između sebe zavisni za potrebe našeg razmatranja pretpostavimo da su oni nezavisni.

Suštinska karakteristika primene MK simulacije jeste generisanje skupa slučajnih ulaza. Veština primene MK simulacije je upravo kako odabrati raspored koji najbolje aproksimira raspored ulaznih podataka. Za potrebe našeg rada mi smo izabrali trijangularnu distribuciju sa četiri slučajna parametra X_i . Opređeljena distribucija verovatnoća jeste trijangularna⁷ jer se radi o tri vrednosti, koje ćemo pozicionirati, i to: najverovatnija, minimalna i maksimalna. Naredna tabela ilustruje moguće alternative u postupku ocene rizika X_i . Naime, rizik detaljnog testiranja je pozicioniran između dve verovatne alternative i to: da je verovatnoća od 50% da bude 40% i verovatnoće od 50% da bude 60%. Isti princip je primenjen na kontrolni rizik (KR). Naime, verovatnoća od 50% da će biti 10% i verovatnoća od 500% da će biti 12%.

Kada je u pitanju simulacija rizika od analitičkih procedura uzeli smo da je njihov raspored trijangularan, znači da će se simulacija izvršiti između tri napred date mogućnosti i to : niska od 35%, najverovatnija od 50% i visoka od 75%.

⁷ Napomenimo da je moguće primeniti i ostale distribucije, kao što su:

- Normalna distribucija,
- Logonormalna distribucija,
- Itsl.

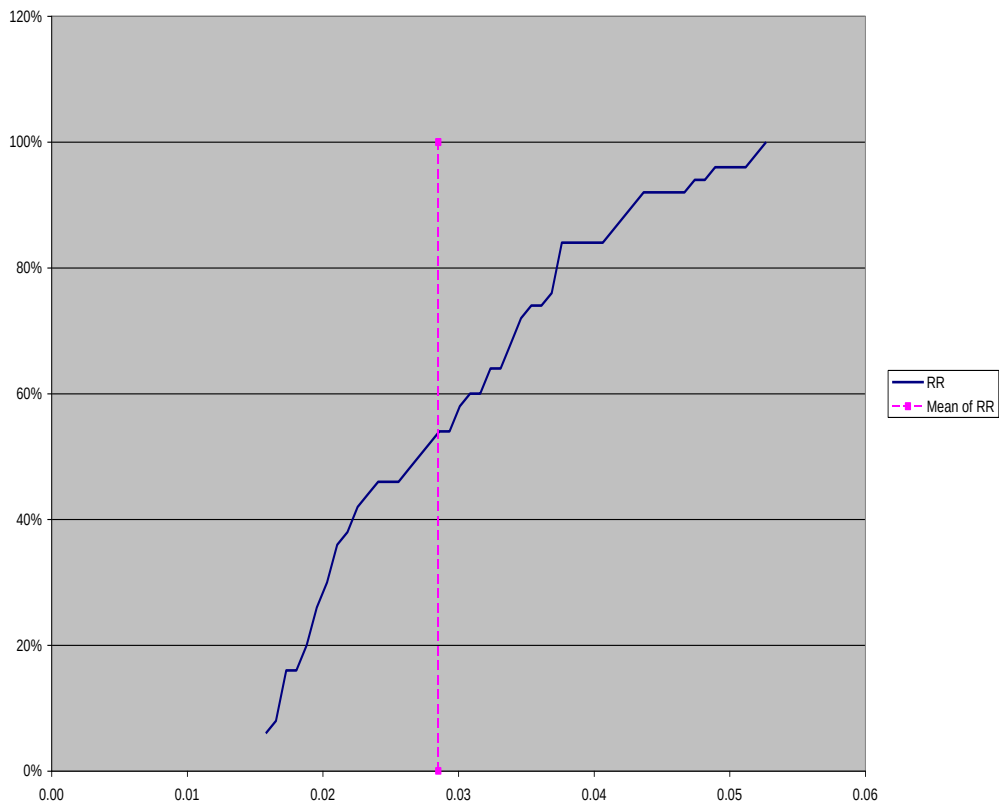
Napomenimo da je simulacija za TD i KR data putem slučajnog broja RDN, koji može da ima slučajne brojeve ili manje od 0,5 ili veće od 0,5, čime je simulacija za 505 verovatnoće i suprotne verovatnoće postignuta.

Nakon iteracija od 100 puta dobili smo sledeće rezultate.

Sredina	0.0285
Std. dev	0.0105
Std. greška	0.0015
Maks	0.0527
Min	0.015
Procenti	
5%	0.0159
10%	0.0167
15%	0.0175
20%	0.0191
25%	0.0195
30%	0.0203
35%	0.0211
40%	0.0222
45%	0.0241

50%	0.027
55%	0.0295
60%	0.031
65%	0.0331
70%	0.0341
75%	0.0364
80%	0.0372
85%	0.04
90%	0.0429
95%	0.048
100%	0.0527

Na kraju dat je kumulativni grafikon, koji ilustruje da je očekivan vrednost RR revizijskog rizika veća od 2% i skoro je blizu 3%. Ovo smo dobili putem ove simulacije koja predpostavlja da mišljenje revizora može da bude u procesu prosuđivanja u određenim intervalima i nikad, a ne samo da se svodi na jednu prognoziranu vrednost.

Slika 2. Kumulativni grafikon

Zaključak

Svrha ovog priloga je da napred prikazanim primerima ilustruje mogućnost primene metoda Monte Karlo u postupku procene revizijskog rizika. Naravno ovo je samo ilustracija. Složenije procene zahtevaju primenu sofisticiranih softverskih produkata (npr. @RISK 4.5, ili Cristalbool itsl.) Drugi cilj ovog priloga jeste da ukaže na velike mogućnosti interdisciplinarno orijentisanog aparata Mone Karlo. Mada je primer krajnje uprošćen, čini se da dovoljno jasno ilustruju veliki potencijal ove discipline. Svakako dalja istraživanja su nužna i potrebna. Praktična aplikacija ove discipline, kada se radi o utvrđivanju svih alineacija revizijskog rizika, i njihovih implicitnih elementa, detekcionog, inheretnog, i kontrolnog rizika, što može da bude od velike koristi.

Literatura

1. Boynton, Johanson, 2006. Modern Auditing, J. Willey ans soon.
2. The International Standards of Supreme Audit Institutions, ISSAI 2015. INTOSAI Professional Standards Committee.
3. Međunarodni računovodstveni standardi (IAS 5).
4. Gavrić S. 2015. Standardi revizije, ODITOR, Centar za ekonomska i finansijska istraživanja, 1(11): 17-24.
5. Begović V. S., Momčilović M., Tomašević S. 2014. Ocena kreditnog boniteta preduzeća Z-Score modelom, Ekonomske teme, Ekonomski fakultet, Niš, 52(2): 193-204.
6. Lovre I. 2014. Uloga i značaj računovodstva i revizije u korporativnom upravljanju, Škola biznisa, (1): 69-79.
7. Cicea C., Subić J., Cvijanović D. 2008. Invstments Efficiency Econometrics, Institute of Agricultural Economics, Belgrade.

QUANTITATIVE ANALYSIS OF RISK ASSESSMENT AUDITING

Abstract

Audit risk is the risk that affects the auditor to form an unqualified opinion on the financial statements which contain a material false information. Audit risk, given that it is a probability categories, can not be fully determined. Although the auditor has documentary evidence, and has experience and expertise, still remains a chance that there are errors or omissions in the performance audit, and therefore a certain risk of audit. In such circumstances, the auditor must identify an acceptable level of overall audit risk and seek reasonable assurance for ranking risks from various sources.

Determination of control risk is a function of the effectiveness of internal controls. The better internal control reduces the risk control and vice versa. Control risk can never be zero because internal controls can never be as effective to prevent or detect a material error.

Key words: risk, audit probability, an unqualified opinion.

Rad primljen: 11.03.2016. godine

Rad prihvaćen: 23.11.2016. godine

RAZVOJ RAČUNOVODSTVA

Pregledni rad
UDK: 005.412:657

Bernardo Aureo¹

Apstrakt

Dvojno knjigovodstvo je nastalo pod uticajem sve razvijenijih i složenijih oblika privređivanja. Njegov nastanak se vremenski vezuje za srednji vek, a prostorno za stare italijanske pomorske i trgovačke gradove. Pod ovim oblikom knjigovodstva podrazumeva se svaka nastala poslovna promena u preduzeću bude evidentirana najmanje na dva računa – na levoj strani jednog i desnoj strani drugog računa. Najvažniji zadaci računovodstva se mogu svrstati u dve grupe: interne i eksterne.

Interni zadaci računovodstva su dokumentovanje (količinsko i vrednosno), kontrola nad privrednim procesima u preduzeću, kao i pružanje osnova za planiranje stanja imovine i rentabiliteta upravi preduzeća.

Eksterni zadaci su u vezi sa polaganjem računa i informisanjem, jer su preduzeća prema zakonu u obavezi da polože račune i informišu vlasnike, poverioce, zaposlene poreske organe kao i ostalu zainteresovanu javnost o njihovom finansijskom i prinostnom položaju.

Ključne reči: računovodstvo, knjigovodstvo, konto, interni zadaci, eksterni zadaci.

Uvod

Računovodstvo se može posmatrati kao proces u kome se prikupljaju, sistematizuju, obrađuju i čuvaju podaci i informacije. Takođe, računovodstvo se može posmatrati i kao deo preduzeća koji se njime bavi kao delatnošću, kao naučna disciplina koja unapređuje dostignuća u toj oblasti i na kraju kao nastavni predmet u školama i na fakultetima. Pravila koja su razvijena od strane računovodstvene teorije i prakse kako bi jasno definisala računovodstvene kategorije se nazivaju računovodstvena načela ili principi. Osnovna računovodstvena načela su: načelo dvostranog obuhvatanja poslovnih promena, načelo poslovne jedinice, načelo kontinuiteta, načelo poslovanja,

¹ Ministarstvo odbrane, Republike Angole

načelo novčanog merila, načelo stvarnog troška, načelo opreznosti i načelo uzročnosti.

Ako se u obzir uzmu aktivnosti koje obavlja, knjigovodstvo se može definisati kao kontinuirani proces prikupljanja, klasifikovanja, čuvanja i izveštavanja o nastalim ekonomskim promenama na imovini preduzeća. Knjigovodstvo podrazumeva evidentiranje promena finansijske prirode u poslovnim evidencijama preduzeća koje se temelje na verodostojnim knjigovodstvenim ispravama.

Glavni razlog postojanja knjigovodstva i računovodstva u bilo kom preduzeću jeste obezbeđenje podataka za efikasno upravljanje preduzećem. Dakle, ciljeve postojanja knjigovodstva i računovodstva određuju korisnici njihovih podataka i informacija.

Osnovna osobina dvojnog knjigovodstva je da se svaka nastala promena knjiži najmanje na dva računa i to: na levoj strani jednog i desnoj strani drugog računa. Druga važna osobina dvojnog knjigovodstva ogleda se u tome da je to potpun celovit računski sistem u okviru kojeg se vodi evidencija o svim promenama na sredstvima i izvorima sredstava preduzeća u toku određenog obračunskog perioda (Mihailović, Randelović, 2011.) Osnovni knjigovodstveni zadaci podrazumevaju obavljanje svih neophodnih poslova koji su u uskoj povezanosti sa prezentovanjem računovodstvenih informacija. Pod tim poslovima se najčešće podrazumevaju: (Škarić-Jovanović, 2016.)

- Prikupljanje neophodne dokumentacije u kojoj se nalaze finansijski podaci o stanju i promenama na imovini preduzeća;
- Kontrolisanje prikupljene dokumentacije u pogledu njene ispravnosti;
- Klasifikovanje promena po imovinskim predmetima (kontiranje);
- Evidentiranje nastalih promena u poslovnim knjigama;
- Čuvanje i arhiviranje knjigovodstvenih dokumenata i poslovnim knjiga;
- Izveštavanje o celokupnom poslovanju ili o poslovanju delova preduzeća.

Imajući u vidu zahteve koji se postavljaju pred knjigovodstvom može se reći da je značaj knjigovodstva u tome što pruža informacije potrebne za utvrđivanje finansijskog rezultata preduzeća ili njegovih užih organizacionih delova, utvrđivanje finansijske strukture preduzeća, stvaranje osnova za: kontrolu raspolaganja sredstvima pojedinih delova preduzeća, kontrolu izvršenja zadataka, analizu, planiranje i alternativno poslovno odlučivanje (Nadoveza et al. 2006.).

1. Istorijski razvoj knjigovodstva

Kao što je država nezamisliva bez prava, tako je i ekonomija nezamisliva bez knjigovodstva. Organski rečeno, ono je arterija i vena svakog sistema koji ekonomski egzistira. Stoga neki smatraju da je knjigovodstvo staro koliko i ljudsko društvo, jer ima za obavezu da računa, a brojanje je nastalo zajedno sa čovekom (Leblanc). Na drugoj strani nailazimo na shvatanje da je knjigovodstvo staro koliko i trgovina, jer je ona nastala društvenom podelom rada (Vlaemminck). U teoriji egzistiraju i druga shvatanja od kojih se može izdvojiti (Shussette) koji smatra da je knjigovodstvo nastalo pojavom kredita. (Nadoveza et all. 2006.) Evidentiranja za potrebe praćenja poslovnih aktivnosti počela su sa pojavom prvih preduzetnika, uglavnom trgovaca u italijanskim gradovima kao što su Venecija, Đenova, Firenca i drugi. Prvobitne oblike trgovanja pratila su međusobna poznanstva između trgovaca i mušterija pa zbog toga nije bilo potrebe da se evidentiraju dužničko-poverilački odnosi između njih. Za mušteriju je bilo važno da sačuva poverenje, a trgovac da proda što više robe pouzdanoj mušteriji.

Međutim, broj mušterija je vremenom bio sve veći, a samim tim i obim prodaje, tako da trgovac nije bio u stanju sve da zapamti, a isto tako nije mogao ni da ima poverenje u ljude koje nije poznao. Tada je već bilo neophodno da se evidentira potraživanje od kupaca za robu koja je bila prodana na početak ili na odloženo plaćanje. Takođe, to je važno i za učinjene kratkoročne pozajmice. To vreme se vezuje za početak prostog evidentiranja odnosno prostog knjigovodstva.

Kako bi se ostvarile početne ideje o prostom knjigovodstvu, a posebno njihov dalji razvoj u pravcu stvaranja sistema dvojnog knjigovodstva neophodno je bilo da se ostvare određene pretpostavke: materijalne i nematerijalne.

Formalne pretpostavke podrazumevaju:

- Pojavu pisma (umeće pisanja);
- Pojavu brojeva (umeće računanja);
- Pojavu novca (kao sredstvo merenja vrednosti).

Materijalne pretpostavke podrazumevaju predmet i sadržinu evidencije, odnosno knjigovodstveno evidentiranje. U ove pretpostavke spadaju: (Škarić-Jovanović, 2016.)

- Svojina nad imovinom (evidentiranje promena na sredstvima, potraživanjima, pravima i obavezama);
- Kreditni odnosi između banaka i preduzeća (poslovnih partnera);
- Razvijena trgovina, kao složeniji vid poslovanja preduzeća na lokalnim i širim tržištima;
- Kapital, kao novčani ili drugi oblici sopstvenih sredstava koji su uloženi sa namerom ostvarivanja profita.

Inače, prikazivanje nastanka i razvoja knjigovodstvene evidencije uopšte, se može sistematizovati i pratiti kroz sledeće četiri razvojne faze, i to: (Malinić, 2007.)

1. faza prostih evidencija ili faza prostog knjigovodstva;
2. faza dvojnog knjigovodstva ili sistem dvojnog knjigovodstva;
3. faza računovodstva;
4. faza savremenog sistemskog pristupa računovodstvu preduzeća.

Period od starog do 14. veka se vezuje za fazu razvoja prostog knjigovodstva. U ovako dugom vremenskom periodu, proste evidencije su se razvijale od rudimentornih oblika zapisa (početni nerazvijeni oblici beleženja, na kamenu, drvetu, glinenim pločicama) preko individualnih beleženja u prvim knjigama (podsetnicima) do dvostranih računa (konta) i kameralnog knjigovodstva.

U podsetniku (memorijalu, kako se u to vreme zvao), poslovne promene su evidentirane opisno, u vreme kada su nastale hronološkim redom. Međutim, kako se vremenom broj dužnika i poverilaca povećavao, a i dužničko-poverilački odnosi bivali sve češći, utvrđivanje stanja odnosa sa dužnicima ili poveriocima u memorijalu je bio sve teži. Jedino rešenje u svemu tome bilo je sastavljanje izvoda stanja (na primer dug određenog lica). Takvo sastavljanje izvoda stanja dovelo je do pojavljivanja i korišćenja tog izvoda u dvostranom obliku, za sva lica pojedinačno. Tako je pored podsetnika (memorijala) došlo do stvaranja knjige ličnih računa i knjiga blagajne i računa (konta) roba. Računi za svaku vrstu robe omogućili su da se utvrdi ostvareni finansijski rezultat. Iz svega navedenog, može se zaključiti da u fazi prostog knjigovodstva nije vođena potpuna evidncija, već je vršena evidencija samo delova imovine, obaveza, rashoda i prihoda, što je predstavljalo tešku okolnost za računanje ostvarenog rezultata.

Kameralno knjigovodstvo se primenjivalo još u srednjem veku, a predstavlja poseban oblik prostog knjigovodstva. Naziv ovog knjigovodstva potiče od latinske reči *cameralia* što u prevodu na srpski jezik znači državne finansije. Ovo knjigovodstvo je

u institucijama. Zbog toga je vodilo evidenciju u planiranim i ostvarenim prihodima, planiranim i izvršenim rashodima, i imovini i dugovima. Dosta je slično prostom knjigovodstvu, samo što se kod njega glavna naslovna knjiga nazivala dnevnik uplata i dnevnik isplata i što je prilagođeno praćenju novčanih tokova javnih, vanprivrednih organizacija. Međutim, vremenom su i ove organizacije prešle na sistem dvojnog knjigovodstva, tzv. savremeno budžetsko računovodstvo, tako da se kameralno knjigovodstvo danas u praksi neupotrebljava. Daljim razvojem prostog knjigovodstva i pod uticajem sve razvijenijih i složenijih oblika privređivanja nastalo je dvojno knjigovodstvo. Nastanak ovog knjigovodstva vezuje se za srednji vek, a prostorno za već pominjane italijanske gradove Veneciju, Đenovu i druge. Prelazak sa prostog na dvojno knjigovodstvo išlo je preko tzv. «agencijskog knjigovodstva» a zatim preko tzv. «komisionog knjigovodstva». Agencijsko knjigovodstvo je vodilo knjigu blagajne, dužnika, poverilaca, a zatim i knjigu gazde, dok se komisiono knjigovodstvo vodilo kod osnivanja i poslovanja ortačkih preduzeća. Ovo knjigovodstvo je vodilo knjige (konta) robe, a zatim konta investiranog kapitala.

Sva ova poboljšanja su bila parcijalna i nisu imala celinu, odnosno merenje ostvarenog finansijskog rezultata nekog preduzeća u kontinuitetu. Zbog toga je neophodno bilo uvesti i konto kapitala vlasnika, kako bi se mogao izračunati ostvareni rezultat koji proizilazi iz vlasničkog kapitala. Na taj način je kompletiran sistem konta (računa). Takođe, kompletirana je i evidencija zahvaljujući kojoj je omogućena formalna dvojna knjigovodstvena ravnoteža, odnosno jednakost zbira dugovnih i potražnih strana u kontima glavne knjige, jednakost sa zbirom dugovne i potražne strane dnevnika kao i jednakost (uravnoteženost) bilansa stanja i bilansa uspeha. Sistem dvojnog knjigovodstva utemeljen je u prvim pisanim radovima, knjigama, u kojima se opisuje praksa i metodologija dvojnog knjigovodstva, autora Luke Parčiolija u knjizi *Suma de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Propirtionalita*, izdatoj u Veneciji 1494. godina i autora Benka Kotrulića, inače poreklom iz Dubrovnika, u knjigi «O trgovini i savršenom trgovcu», pisanoj ručno 1458. godine, a štampanoj na italijanskom jeziku na osnovu kopije iz Dubrovnika tek 1582. godine. Radovi ovih autora imali su značajan uticaj na praksu i uvođenje dvojnog knjigovodstva i u drugim zemljama – Nemačkoj, Francuskoj, Engleskoj, Holandiji i drugim zemljama (Malinić, 2007.).

Suština prethodno navedenih pisanih radova bila je da je osnovna karakteristika dvojnog knjigovodstva vođenje sledećih poslovnih knjiga:

- memorijal, u kojoj su opisano zapisivani poslovni događaji onim redom kako su nastajali;

- dnevnik u kome su hronološkim redom evidentirane nastale poslovne transakcije i
- glavna knjiga u kojoj su organizovana sistemska knjiženja na otvorenim računima (kontima).

Knjiženja su prvo evidentirana u dnevniku, koji je sadržao kolone za datum, opis promene i dvostruku kolonu za iznos (duguje i potražuje), a zatim su ovako knjižene poslovne promene iz dnevnika prenošene na odgovarajuća konta glavne knjige. Glavna suština dvojnog knjigovodstva ovog vremena su pravila za knjiženje i načini knjiženja na različitim kontima kao i sastavljanje bilansa.

Pravila za knjiženje su se izvodila iz stava da su u pitanju lični računi – personifikacija računa (konta) iz čega je proizašlo pravilo: ko primauguje, a ko daje potražuje, ali već u 17. veku koriste se i druga konta (računi) i druge klasifikacije, kao što su: račun kapitala ili vlasnika, računi stvari, računi korespodenata i druge vrste. Pomenuto pravilo kod ličnih računa, nije moglo biti primenjeno kao objašnjenje za knjiženje rashoda i prihoda i finansijskog rezultata – dobitka ili gubitka jer iza njih nisu postojala primanja i davanja, ali se ipak osnovni zahtev pri knjiženju u dvojnomo knjigovodstvu sastoji u činjenici da jedna poslovna promena izaziva potrebu za dvojnomo, dvostrukim knjiženjem na dva različita konta i to tako što će jedan konto ili više konta «dugovati», a istovremeno za isti iznos drugi konto ili druga konta «potraživati».

2. Perspektive u razvoju računovodstva

Osnovna karakteristika 21. veka jesu česte i turbulentne promene koje se kako u svetu, tako i u Srbiji, dešavaju. Promene su često demografske prirode (na primer, povećana potrošnja po glavi stanovnika), zatim produžetak radnog veka, povećanje produktivnosti rada i smanjenje resursa. Povećanje produktivnosti rada nastalo je usled automatizacije, a što je dovelo do viška radne snage i skraćivanje radnog vremena. Sve veće povećanje obima proizvodnje dovelo je do zagađenja životne sredine u okolini preduzeća. (Brili et al, 2010.).

Računovodstvo je samo po sebi interesantna ekonomska aktivnost, koja ako se obavlja savremenim sredstvima ima smisla i postoji zahvaljujući promenama. Promene su za računovodstvo od izuzetne važnosti. Zahvaljujući pre sveta promenama, koje su u osnovi i prirodi računovdstva, ono se može razvijati u nedogled. Suprotno, računovodstvo bi bilo samo meta svih opasnosti koje napadaju savremeno privređivanje. Zbog toga se, danas, od računovođa očekuje da brzo,

kvalitetno i odgovorno prilagode i reaguju u cilju održavanja profesionalnog ugleda kako sebe kao ličnosti tako i za preduzeće za koje obavljaju poslove. Razvojem računovodstva neophodno je konstantno uviđanje promena i težnja za što boljim i kvalitetnijim informacijama. U uslovima kada se sve svakodnevno menja nemoguće je učiniti računovodstvo stalnim. Zbog toga bi, neki od važnijih principa kojima se treba upravljati prilikom razvoja računovodstva u budućnosti bili:

- Sve prolazi. Način vođenja knjiga i kontrola poslovanja u savremenim uslovima poslovanja enormnom brzinom se menjaju. Neophodno je shvatiti i pomiriti se sa činjenicom da sve što postoji, jednog dana će da prođe. Tako i živa bića, ljudi, a posebno računovodstvo.
- Sve ima svoj rok trajanja. Sve što postoji na ovome svetu, postoji u određeno vreme i na određenom mestu. Ukoliko se pogrešne stvari rade u pogrešno vreme i na pogrešnom mestu, kao posledicu će imati nepovoljan krajnji rezultat.
- Ništa ne postoji samo od sebe. Preduzeća koja razumeju ovu aksiomu, da ništa ne postoji samo po sebi, su mnogo fleksibilnija u stavovima i u stanju su da shvate da je realnost tu u sadašnjem trenutku, a ne u nekom drugom vremenu koje postoji u njihovim mislima.

Pored svakodnevnih promena, kojima se preduzeća moraju prilagođavati i funkcionisati prema njima, neophodno je posedovati i stručna lica iz oblasti informacionih tehnologija. Informacione tehnologije u računovodstvu su novijeg datuma. Koriste se poslednjih nekoliko godina uglavnom kao zamena za termine računarstvo i informatika, mada se ne mogu sasvim smatrati sinonimima. Opšte je poznat i nesporan značaj kvalitetnih i pouzdanih informacija za uspeh u upravljanju i sprovođenju ciljeva preduzeća. Posebna uloga u tome, naravno pripada računovodstvenim podacima i pokazateljima. Informacije, kao proizvod informacionih tehnologija, kako danas, tako će sigurno i u dalekoj budućnosti biti strateški resurs od izuzetne važnosti za organizaciju i funkcionisanje preduzeća. Zbog toga je neophodno da informacione tehnologije u preduzećima u budućnosti imaju savremen upravljački pristup. Imajući u vidu značaj informacionih tehnologija za računovodstvo savremenih preduzeća, od velike važnosti bi bilo da se i u daljoj budućnosti na što adekvatniji način i što više prilagode primenama u ukupnom struktuiranju preduzeća kao i njegovom funkcionisanju. Kako bi se ovo što uspešnije realizovalo, neophodno je izvršiti reorganizovanje instrumenata računovodstvene organizacije, a s tim u vezi i celokupne računovodstvene funkcije. Takođe, kada su u pitanju zaposleni u računovodstvu preduzeća neophodno je sve više usavršiti njihovo obrazovanje, posebno iz oblasti informatike. Računovođa bi trebalo da postane neposredni korisnik savremenih informacionih tehnologija, što je posledica stalnog

dodatnog formalnog i neformalnog informatičkog obrazovanja. Ovo bi trebalo da se odnosi, ne samo na zaposlene u oblasti računovodstva, već i na menadžere i izvršne strukture u svakom preduzeću. Zahvaljujući savremenim računarima, može se daleko brži i efikasnije knjigovodstveno obraditi daleko veći broj knjigovodstvenih dokumenata i poslovnih promena, a isto tako i sastaviti i prezentovati mnogobrojni i različiti računovodstveni izveštaji.

Savremeni računari mogu da obavljaju računovodstvene procedure pomoću odgovarajućih računovodstvenih programa. Takođe, pored ovih tzv. aplikativnih programa, zahvaljujući savremenim sistemskim programima ili softverima, obavljanje računovodstvenih poslova u budućnosti će biti daleko lakše. Savremeni računari i sa njima u vezi informacione tehnologije, zahtevaće i nov pristup u organizaciji računovodstvene funkcije, dok u potpunosti ne preuzmu računovodstvene poslove. Pre svega, u potpunosti će nestati (ili se bar značajno smanjiti) upotreba dnevnika, oslabiće značaj dokumentacije izuzev verifikacione funkcije, povećaćće se uloga računovodstvenih izveštaja posebno za potrebe internih korisnika. Brzim razvojem informacionih tehnologija aplikativni programi (softveri) su sve kvalitetniji i brži, ali i primenjiviji za korisnike što za posledicu ima širenje broja korisnika savremenih računara u okviru preduzeća. Sve većom upotrebom računara u preduzećima posebno je došlo do izražaja rešavanje problema u okviru računovodstveno – finansijskih i administrativnih aktivnosti preduzeća. U budućnosti će, baza računovodstvene aktivnosti, posebno one u vezi sa obradom računovodstvenih podataka i računovodstvenih izveštaja, dominantnu će ulogu imati specijalizovani računovodstveni softveri. Zbog toga je bitno da ova vrsta softvera u svakom preduzeću ispunjava bar minimum standardnih zahteva, ali i da bude proizvedena od strane pouzdanog proizvođača.

Zaključak

Dakle, na kraju može se doneti zaključak da će samo aplikativni programi (softveri) u budućnosti biti od velike važnosti za menadžere u računovodstvu svakog preduzeća. Značaj ovih programa se može posmatrati sa dve tačke gledišta. Kao prvo, menadžer u računovodstvu će morati da formira adekvatan algoritam zahteva koji ima veze sa kompjuterizovanom organizacijom, a kao drugo, ovaj menadžer će morati da obezbedi računovodstvo strogo formalizovan sistem, potrebno je izvršiti odgovarajuću standardizaciju šire problematike računovodstvenog softvera, odnosno izvršiti strog odabir proizvođača i isporučioaca softvera kao i korisnike tog softvera. Trend razvoja i primene računarske obrade podataka u računovodstvu potencira detaljno i šire poznavanje ukupne problematike računovodstvenog softvera u

savremenoj računovodstvenoj funkciji savremenih preduzeća i privrednih subjekata uopšte.

U dinamičnim uslovima poslovanja, računovodstvo, obogaćeno informacionim tehnologijama u uslovima realnog vremena i just in time koncepta obezbediće istinite i realne informacije o poslovanju preduzeća.

Literatura

1. Brili A. Ričard, Majers K. Stjuart, Markus DŽ. Alan, 2010. Osnovi korporativnih finansija, MATE, Beograd.
2. Majstorović A., Milojević I., 2008. Računovodstvo, Univerzitet Privredna akademija Novi Sad.
3. Malinić D. S., 2007. Osnove računovodstva, Univerzitet Braća Karić, Beograd.
4. Nadoveza B., Majstorović A., Milojević I., 2006. Računovodstvo i upravljanje troškovima, Mladost biro, Beograd.
5. Škarić Jovanović K., 2016. Finansijsko računovodstvo, Ekonomski fakultet, Beograd.

DESENVOLVIMENTO DA CONTABILIDADE

Bernardo Aureo²

Abstrato

Dupla escrituração surgiu por influencia de todas mais desenvolvidas e organizadas areas economicas. Sua origem actualmente liga-se a idade media, uma antiga espaçosa marítima italiana e cidades comerciais. Nesta area de contabilidade entende-se que toda existencia de mudanca de negocios na empresa evidencia-se pelo menos em duas contas – no lado esquerdo e no lado direito da outra conta.

As tarefas mais importantes da contabilidade podem ser classificar-se em dois grupos: internos e externos.

Tarefas internas da contabilidade sao a documentação (volume e valor), o controle sobre os processos de negócio na empresa, bem como proporcionar uma base para o planejamento de ativos e gestão de rentabilidade da empresa.

² Ministério da Defesa da República de Angola

Tarefas externas estão relacionadas com o depósito de conta e informação, porque as empresas são obrigadas por lei a depositar as contas e informar os proprietários, credores, empregados, autoridades fiscais e outros públicos interessados sobre a sua situação financeira e de rendimento.

Palavras-chave: contabilidade, escrituração e, conta.

Rad primljen: 14.07.2016. godine

Rad prihvaćen: 22.09.2016. godine

Bogdan Ilić¹, Nebojša Praća², Ilija Kolarski³

Apstrakt

U svetu koji se stalno menja postoje brojni izazovi koji vode umanjenoj bezbednosti i predvidivosti. Novi svetski poredak nalazi se pred promenom. Poredak zasnovan na dominaciji SAD ima podršku razvijenih zemalja. Drugačiji pristup viđenju sveta imaju Brazil, Rusija, Indija i Kina koje počinju da se razvijaju sopstvenim putem ne prihvatajući vrednosti Zapada, što ukazuje na mogućnost da se menja svetski poredak. Suštinsko pitanje jeste: kako pronaći održiva rešenja u konfliktnom odnosu sveta kapitala, rada i politike?

U širem smislu ovaj rad pokušava da predочи novonastale probleme u svetu i način kako da se oni rešavaju u kontekstu novog poretka, jer savremeni svetski poredak teško danas funkcioniše. Pokušaj da se nađu odgovori na pitanja šta utiče na stvaranje novog setskog poretka, kao i koliko prilike u svetu idu na ruku nedovoljno razvijenim zemljama na njihovom putu razvoja i napretka, predmet su ovog rada.

Ključne reči: ekonomija, poredak, kriza, razvoj, siromaštvo.

Uvod

Pod svetskim poretkom se podrazumeva određen oblik odnosa u svetskoj privredi nastalih u procesu proizvodnje, razmene, raspodele i potrošnje. Ovi odnosi određeni su materijalnom osnovom na kojoj se i zasnivaju, a objektivno su određeni u onoj meri u kojoj su objektivno određeni i produkcionni odnosi na nacionalnom nivou. Budući da u materijalnoj osnovi društva dolazi do stalnih promena, menjaju se i odnosi u svetskoj privredi, menja se i svetski poredak, uz uticanje i svesnom aktivnošću ljudi. Od sedamdesetih godina XX veka svet je u promenama i nalazi se pred velikim izazovima. Visoke informaciono-komunikacione tehnologije su povezale svet. Međunarodni odnosi postaju sve komplikovaniji. Prema nekim

¹ Rredovni profesor, Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Republika Srbija

² Vanredni profesor, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, Republika Srbija

³ Računovodstveni centar Ministarstva odbrane

predviđanjima, sredinom 21. veka na Zemlji će živeti 9,2 milijardi ljudi odnosno tri milijarde više nego danas. (Atali, 2010.) Svim ljudskim bićima sveta treba obezbediti osnovne životne potrebe pre svega, zdravu hranu, socijalnu i zdravstvenu sigurnost.

Međunarodni sistem posle hladnog rata obesmislio je koncept monopola moći i svu iluzornost težnje da se on očuva po svaku cenu. Savremeni međunarodni odnosi više se ne mogu objasniti nekom teorijom iz minulih vremena. Niti su danas upravljači društva kao nekad, niti je svet arena na kojoj se sukobljavaju države štiteći svoj suverenitet. Došlo je do novih poremećaja odnosa u svetu. Ni Nobelova nagrada za mir ne može da doprinese miru i stabilnom razvoju sveta. Hegemonizam SAD razorno deluje na međunarodnu zajednicu. Kraj bipolarnog sveta doveo je u pitanje mesta i uloge države, razotkrio sve probleme moći i izrodio novu vrstu nasilja. Procesi savremene privrede i društva u svetu ukazuju na zabrinutost, jer u svetu su nemiri, tržište nasilja, porast nejednakosti, ekonomska i društvena kriza, pojava krimanala i terorizma, epidemije, siromaštvo, pojačane migracije, i sl. To još više pogoršava svetska ne samo finansijska, nego i ekonomska i društvena kriza.

Mnoge analize ukazuju da u svetu ekonomska i društvena kriza ne jenjava prouzrokujući veliku nezaposlenost, urušavanje državnih programa socijalne zaštite i osiromašenje miliona ljudi. Ekonomska kriza praćena je militarizacijom širom sveta, što je u vezi sa restrukturiranjem globalne ekonomije. Neke evropske države (Austrija, i druge), zbog širenja novih oblika terorizma u svetu, zabranjuju, odnosno neće dozvoliti finansiranje iz inostranstva verskih zajednica. Razvoj događaja u Ukrajini podseća na doba hladnog rata, a relativizovani konflikt SAD i Rusije mogao bi ponovo da se ojača. Upravo je mogućnost da Ukrajina bude uvučena u zapadnu vojnu alijansu bila najveći okidač za izbijanje konflikta. Umesto da održava mir, NATO uzrokuje rast tenzija i rat.⁴ Smatra se da je veliki izazov što se trenutno redovno krše međunarodna pravila. Kršenje međunarodnih sporazuma nije samo tema u vezi Ukrajine, već i u konfliktima na prostoru Azije, kao što je spor oko ostrva između Kine i Japana. Nazire se novi globalni odnos snaga čiji je ishod još otvoren. Odnosi Pekinga i Moskve trenutno se odvijaju, na ekonomskom, ali i političkom nivou, značajno tešnje i intezivnije. Novi poredak uslovljavaju i konflikti u Siriji i Iraku, a u borbi protiv Islamističke države (IS) nazire se savez SAD, Irana, Saudijske Arabije i drugih država regiona. Bliski istok je i dalje u krizi.⁵ Zemlje grupe BRIKS (Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južnoafrička Republika) se politički i ekonomski

⁴*The guardian*, London, Politika, 7. 9. 2014. godine

⁵ Bliski istok obeležava kriza, rat, nafta, terorizam i verski fundamentalizam. Razlozi krize u ovom delu sveta do sada su bili verski, društveno ekonomski, geostrateški i energetske.

konfrontiraju sa SAD. Cilj zemalja BRIKS-a je da promene dosadašnji poredak u kojem SAD nastupaju kao hegemonija, odnosno jedina super sila.⁶

1. Nastanak svetskog poretka posle Drugog svetskog rata

Kao društveni odnos kapital danas korporacijski kapital, proizvodi protivrečnosti i suprotnosti kako na nacionalnom, tako, ali još izraženije na svetskom nivou. Svet se još nije oporavio od Prvog svetskog rata, a ekonomska i društvena kriza 1929.-1933. godine koja ga je potresla dovela je do Drugog svetskog rata. Drugi svetski rat trajao je šest godina (1939.-1945.) u kome je učestvovala 61 država sa ukupno 96 procenata svetskog stanovništva. Iako najmasovniji i po svom razornom dejstvu i po broju žrtava najstravičniji sukob u istoriji, Drugi svetski rat je doveo do rušenja klasičnih kapitalističkih struktura i kolonijalnih imperija i njegov je završetak ujedno predstavljao podsticaj procesu emancipacije brojnih naroda i doveo do snažnog porasta antikolonijalnih snaga i snaga socijalizma u svetu. Antifašistička borba, posebno u zemljama koje su bile okupirane od strane sila Osovine omogućila je stvaranje pokreta koji su težili uspostavljanju novih, progresivnih društvenih odnosa.⁷ Po završetku Drugog svetskog rata, mnogi su razmišljali da će trajni mir biti moguć jedino ako se stabilizuje i uspešno vodi svetska ekonomija (Džon Mejnard Kejns). To je 40-ih godina 20. veka bio relativno nov način razmišljanja o međunarodnim odnosima. Činjenica da je najgori rat u istoriji usledio ubrzo nakon Velike ekonomske krize (1929-1933) izgleda da je potvrđivala da međunarodna politička kriza i ekonomska nestabilnost idu zajedno. Do 1933. godine evropske privrede počele su da izmiču kontroli, kako se depresija širila po kontinentu i Britaniji, uništavajući bankarski sistem gotovo svake države koju je dotakla. Postavilo se pitanje kako sprečiti povratak ekonomskog haosa iz vremena Velike depresije 1930.-ih. Na konferenciji u Breston Vudsu (1. jula 1944. godine) stvoren je međunarodni sistem za razmenu svetskih valuta, MMF i SB. Rezultat konferencije je bio opadanje britanskog ekonomskog i političkog uticaja i uspona SAD kao nove svetske supersile, a britanska

⁶ Neki politički i ekonomski analitičari ocenjuju da bi trajnim isključivanjem Rusije iz grupe G-8 mogao da poraste značaj BRIKS-a. Procenjuje se da zemalje BRIKS-a žele da trajno promene odnose moći uspostavljene nakon Drugog svetskog rata, odnosno da oslabe moć SAD. Smatra se da u uslovima kolapsa državnog procesa, nasilje preuzima vodeću ulogu, i da je sve tim utoliko opasnije što postoji slobodno tržište međunarodnog nasilja, potpomognuto menadžmentom.

⁷ Iz Drugog svetskog rata čovečanstvo je izvuklo brojne pouke, od kojih su najznačajnije potrebe demokratije i slobode, protiv rata i totalitarnih političkih režima i ideološke isključivosti i odbacivanje u međunarodnim odnosima, metode sile i pritiska svake vrste koje upravo zahvaljujući tim iskustvima savremeno međunarodno pravo i moral današnje međunarodne zajednice smatraju nedopustivim.

funta kao svetski dominantna rezervna valuta ustupa mesto američkom dolaru. Kako je Evropa razorena ratom, a SAD bila ne samo na strani pobednika, nego najveća svetska ekonomska sila, bez većih posledica rata, bilo joj je lako da nametne svoju ekonomsku dominaciju.

Zvaničnici siromašnih zemalja, poput Kine i Indije borili su se da imaju bolju svoju zastupljenost u MMF, ali bezuspešno. Planovi za međunarodni ekonomski razvoj takođe su bili sporni, jer su se delegati iz Indije i drugih zemalja borili da se MMF obaveže na program posleratnog razvoja u ekonomski nerazvijenim zemljama. Ove institucije osmišljene su tako da vode računa o američkim i evropskim interesima. Američku dominaciju nad ovim sistemom garantovala je još jedna ključna činjenica: 1944. godine američki dolar je bio jedina raspoloživa dovoljno rasprostranjena valuta da omogući međunarodnu razmenu prema novom „zlatnom standardu razmene". Međutim, kada se deficit stvoren finansiranjem rata u Vijetnamu toliko nagomilao da je počelo jurišanje na zlatne rezerve SAD, godine 1971. godine Ričard Nikson je ukinuo vezanost dolara za zlato - praktično okončavši Breton Vuds. U procesu dekolonizacije, u prvoj polovini 20. veka Indija je postala nezavisna, a znatno kasnije kolonija Hong Kong prelazi pod vlast Kine.⁸ Globalizacija s kraja 20. veka pokrenuta je dok se kejnzijanski konsenzus raspadao. Do sredine 1990.-ih, neoliberalizam se proširio na čitav svet. Skoro sve bivše socijalističke zemlje ulaze u kapitalističku svetsku ekonomiju, bilo kroz reforme „šok terapije" ili u slučaju Kine i Vijetnama, postepenim otvaranjem i deregulacijom. Usledilo je otvaranje tržišta i liberalizacija u većini zemalja u razvoju. To se uglavnom sprovodilo brzo, mada je bilo i slučajeva gde se sprovodilo postepeno, na primer u Indiji. U EU je napredovala ekonomska integracija, sa završetkom projekta jedinstvenog tržišta 1993. godine (tzv. slobode kretanja roba, usluga, ljudi i kapitala). Krajnji rezultat je bio stvaranje međunarodnog trgovinskog sistema koji je bio mnogo naklonjeniji slobodnijoj (mada ne potpuno slobodnoj) trgovini. Iako se međunarodna ekonomska integracija odvijala od 16. veka poslednje decenije XX veka ovaj proces je ušao u novu fazu. To je omogućilo napredak tehnologije u oblasti komunikacija i transporta - skraćanja daljine. Prema nekim tumačenjima, države više nisu imale drugog izbora osim da prihvate novu realnost i potpuno se otvore za međunarodnu trgovinu i investicije, istovremeno liberalizujući domaću privredu.

⁸ "... prestanak imperijalne dominacije: 15. avgusta 1947. godine Indija je postala nezavisna: 1. jula 1997. godine poslednja krunska kolonija Hongkong prelazi pod vlast Kine. Godina 1947. za koju je Xju Dalton, laburistički ministar finansija nazvao *anus horrendis*. Bila je to godina koja je iscrpila energiju Atlijeve administracije i koja je nagovestila kraj socijalističkog eksperimenta. Ta je godina bila svedok kraja britanske dominacije...", *Kraj imperije*, Džon Čermlī, engleski istoričar, *The Sunday Telegraph*, prenosi Politika, 1.2.1997. godine s. 6.

2. Nastanak novog svetskog poretka

Od 70-ih godina XX veka dolazi do promena u svetu. Sistem međunarodnih odnosa uspostavljen po završetku Drugog svetskog rata se promenio. Međunarodne institucije i organizacije, kao što je Svetska banka, MMF, STO, OECD, OEBS imaju izmenjene programe rada i funkcionisanja. Ukidanjem fiksnih deviznih kurseva 1971. godine prepušteno je da valute slobodno fluktuiraju oko američkog dolara. Liberalizovani su tokovi kapitala. Tržišna moć je prešla u ruke najrazvijenije ekonomije sveta. Uspostavljen je novi svetski poredak. Zvanično novi svetski poredak je počeo sedamdesetih godina 20. veka. Prethodno kolonijalizam koji je počeo pre četiri veka bio je svetski sistem pod kontrolom Evrope bilo kao naseljavanje Amerike, ili kolonija u ostalim delovima sveta. Uglavnom, taj sistem je ostao nepromenjen sve do kraja Drugog svetskog rata, a jedan od osnovnih ciljeva bilo je trgovanje i ulaganje u svetsko tržište. Za više od četiri veka svog postojanja svetsko tržište je, uglavnom, bilo podložno moći i nadzoru naroda Evrope, a potom SAD. Zatim, industrijska revolucija, koja je uzrokovala i ojačala moć kolonijalnih gospodara. Prvo Velika Britanija, a potom ostale zemlje Zapadne Evrope, a posle i Severna Amerika, započeli su potpuno nove oblike masovne proizvodnje dobara za svakodnevne ljudske potrebe, kao i mašina kojima se proizvode ta dobra. Takva je uglavnom bila ekonomska pozadina delimično još skrivena i pogrešno shvaćena, u svetu koji se nazirao 1945. godine. Industrijalizovane zemlje su sa svojim mešovitim i planskim privredama obuhvatale oko 35% svetskog stanovništva i uživale 75-80% svetskog bogatstva, 85% trgovine, 90% uslužnih delatnosti, preko 90% industrije i gotovo 100% istraživačkih delatnosti, a situacija se otada uglavnom nije izmenila (osim što se broj stanovništva koje živi u bogatim zemljama još više smanjio u relativnom smislu). Prva je bila okončanje neposredne kolonijalne vlasti Zapadnih tržišnih privreda i uspostavljanje u okviru UN i njihovih agencija koncepcije svetskog sistema saradnje koji je nadilazio i odnose moći i gole ekonomske interese. Druga promena se odnosila na spoznaju razvijenih potrošačkih društava koja su prihvatila činjenicu da uobičajene trgovačke metode nisu dovoljne za osiguranje svetskog rasta i da su potrebni organizovana pomoć i ustupci koji bi novim državama dali dodatni posticaj u stvaranju vlastite proizvodne osnove. Treća promena uključuje snažan rast multinacionalnih korporacija u SAD i u Evropi. Četvrta se promena odnosila na neugodnu pomisao da je to povezivanje formalnog okončavanja političkog kolonijalizma s brzim širenjem lokane industrije koja svoje temelje ima na Zapadu (i koja je obično u rukama Zapada) zapravo stare odnose zavisnosti ostavila netaknutima.

Početak 80-ih godina XX veka počinje novo poglavlje u istoriji kapitalizma. Svet je obuhvaćen liberalizacijom, deregulacijom i privatizacijom. Amerika je posle rata bila društvo srednje klase. Društvo relativne jednakosti, sa jakom srednjom klasom i smirenim političkim životom (Krugman, 2007.). Međutim, osamdesetih godina prihod 10% najsiromašnijih istopio se više od 60% u odnosu na nivoe iz šezdesetih dok prihod 10% najbogatijih raste 80%, mali deo pri vrhu upetrostručuje prihode. Već sredinom osamdesetih porast nejednakosti zahvata čitavo društvo, sve do danas. U savremenom svetu jaz između bogatih i siromašnih ljudi i između bogatih i siromašnih država sve se više produbljuje, i to je jedna od najvećih opasnosti za savremeni svet direktno prouzrokovanih modernom globalizacijom (Milanović, 2007.). Ekonomski razvoj nerazvijenih zemalja doprinosiće i daljem razvoju industrijski razvijenih zemalja. Nova međunarodna podela rada podrazumeva da nerazvijene zemlje proizvode i finalne industrijske proizvode, radi supstitucije uvoza, kao i proizvodnju za izvoz. Izvoz novih proizvoda, sve u odgovarajućoj kombinaciji koja će voditi računa o specifičnostima i potrebama svake zemlje. Da bi se nerazvijene zemlje osposobile za ovakav razvoj i korišćenje rezultata nauke i tehnologije iz razvijenih u nerazvijene zemlje, odgovornost pada na razvijene zemlje, tako i na svetsku zajednicu kao celinu, pri čemu politika oslanjanja na sopstvene snage treba da ima prioritetni značaj.

Neravnomerni ekonomski i složeni politički odnosi u drugoj polovini XX veka politika hladnog rata verovatno su uticali na to da se promoviše uspostavljanje novog svetskog poretka⁹ pod patronatom SAD čime su one zauzele vodeće mesto u svetskoj privredi, koje je u XIX veku držala Velika Britanija. Protagonisti navedenog poretka nastoje da svugde u svetu realizuju građanski politički sistem i otvorenu tržišnu privredu. Ovo treba ostvariti svestranijom primenom nove tehnologije (informaciona tehnologija) u proizvodnji, širenjem integracionih procesa nacionalnih ekonomija i formulisanjem odgovarajuće ekonomske i razvojne politike, tj. ostvarivanjem procesa globalizacije. Posle raspada SSSR-a i Varšavskog ugovora na međunarodnoj sceni je ostala samo jedna supersila - SAD. One, uz podršku zemalja Severno-atlantske alijanse i nekih međunarodnih institucija žele da svet uredi po sopstvenom modelu. Najmoćnije zemlje sveta i TNK smatraju da neograničeno mogu da potčinjavaju teritorije drugih zemalja i da koriste tuđa prirodna bogatstva i radno sposobno stanovništvo. Sedamdesetih godina XX veka dolazi do izrazitog pogoršanja međunarodnih ekonomskih odnosa. To se pre svega ogleda u otvorenoj konfrontaciji bogatog Severa i siromašnog Juga, porastu dugova nerazvijenih zemalja (oni su porasli od 1.000 milijardi dolara 1980-ih godina na preko 2.000 milijardi 2000-ih

godina), povećanju raspona u nivou razvijenosti zemalja (on je pre 100 godina iznosio 6 : 1, a danas iznosi 100 : 1), tako da 30% stanovništva najrazvijenih zemalja raspolaže sa 70% svetskog društvenog proizvoda.¹⁰ Zbog toga su nesvrstane zemlje preduzele određene aktivnosti radi reformisanja postojećeg međunarodnog ekonomskog sistema i uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka. Taj poredak treba da obezbedi ravnopravnije odnose u međunarodnoj ekonomiji i istovetan, preferencijalan tretman ovih zemalja u međunarodnoj robnoj razmeni. Novi poredak treba da omogući veću mobilnost finansijskih sredstava i tehničkih inovacija iz razvijenih u nerazvijene zemlje, unapređenje y proizvodno-tehničke i ekonomske saradnje svih subjekata međunarodne ekonomije.

3. Izvesnost nastanka novog svetskog poretka

Iako su SAD danas relativno jedina supersila u svetu već se javljaju nagoveštaji bipolarizma i multipolarizma, pre svega u vidu jačanja Evropske unije i Azijsko pacifičkog regiona (BRIKS), između kojih već dolazi do izvesnih suprotnosti - agrarni protekcionizam Evrope, japanska elektronika i sl., što će se ubuduće sve više produbljivati. Poseban značaj sve više zauzima NR Kina, koja beleži najveće stope privrednog rasta i razvoja u savremenom svetu, koja je smatra se, postala već druga ekonomska sila sveta. Tu je i Rusija sa ogromnim prirodnim bogatstvom i velikim geografskim prostranstvom. Indija, Brazil i sl. (BRIKS). Tako se razvoj svetske privrede i stvaranje novog međunarodnog ekonomskog jedinstva javlja kao objektivna posledica zakonitosti stalnog razvoja proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje - ostvarivanje naučno-tehničkog progressa. Od 1989. godine, od početka procesa tranzicije u međunarodnom poretku SAD su formulisale i diktirale pravila putem institucija i organizacija kao što su MMF, SB, STO, NATO i G-8. Druge zemlje uglavnom su želele da postanu deo tog sistema, prihvatajući američku dominaciju i američke vrednosti, kao što su slobodno tržište i demokratija. Moskva je zatražila prijem u STO, ušla u G-8 i sarađivala s Atlantskom alijansom kao partnerska, zemlja. Sve je funkcionisalo, sve dok 2008. godine nije podržala nezavisnost gruzijskih oblasti Abhazije i Južne Osetije i tako onemogućila širenje NATO-a na Gruziju. Nakon pada komunizma nestale su ideološke razmirnice između Rusije i SAD ali kao što se primećuje nije nestalo rivalstvo koje nema neposredne veze s kapitalizmom, demokratijom i komunizmom, već s geostrateškim težnjama za interesne sfere i dominaciju. Razvoj događaja u svetu i kriza u Ukrajini u neposrednoj je vezi sa geopolitičkim i geostrateškim interesima Zapada. S druge strane, jasno je da Kina, koja će prema proračunima MMF-a za pet godina od SAD preuzeti prvo

¹⁰World Debt Talles, Edition, The World bank, Washington DC, 1988. i 2000.

mesto na listi najснажњијј економја неће да буде оно што је био Јапан после Другог светског рата односно да неће хтети да прихвати потчињеност САД у замену за војну заштиту и приступ америчком тржишту. Кина је најзначајнијј власник америчког дуга поčinје да се спори око територија азијских земаља које су амерички савезници и у велико води сајбер рат против Вашиingtona.

3.1. Globalizacija i novi svetski ekonomski poredak

Економски проблеми целог света су настали као последица неразумних дејстава економских институција САД, након хладног рата, који су се након граничили са авантуризмом. Слом финансијских тржишта из 2008.-2009. године био је последица институционалне преваре и финансијске манипулације. У скорашње време у свету расте ризик од нове економске кризе. Након што је током 2014. године Америка почела да beleži рекордан трговински deficit, преко лета је евидентiran рекордно велики трговински suficit Кине и Немачке што додатно destabilizuje трговинску ravnotežu у свету. Ови подаци забринјавују јер се услед раста suficita Кине и Немачке, уз раст deficita САД и Јапана повећава ризик од новог пада светске трговине услед веће неравнотеже у глобалној робној размени. Светски poredak после 1989. године представља се као liberalno - demokratski, zasnovan на правној једнакости, правима појединца које štite устав, reprezentativnoj vladi, тржишној економiji и правима на приватну својину. Неки међународни правници тврде да је humanitarno pravo нови правни sistem, који kombinuje humano pravo, стари закон ratovanja, са законом о људским правима и да је то озбиљно ослабило суверенитет држава и у рату и у миру. Naglasak је prebačen са zaštite teritorijalnog integriteta и суверенитета на подршку одређеним моралним и законским вредностима. (Dašić, 2014.) Уколико су one угрожене, otvoren је put sankcijama, izolaciji, ratu и osvajanju, а најважније вредности су људска права, sloboda, demokratija и bezbednost. Koliko је то tačno? То је велика projektovana prevara današnjice. Uspon humanitarnog prava и kosmopolitizma podudario се са globalizacijom на osnovu vašingtonskog konsenzusa. Svaka epoha и društvo stvaraju istorijski specifičan amalgam politike, ekonomije и morala. Poredak после 1989. године kombinovao је америчку imperijalnu moć, neoliberalizam и humanizam. Globalizacija morala људских права уследila је после ujedinjenja светских тржишта, а moralizaciju politike podržava ogromna vojna и tehnološka nejednakost (Duzinas, 2012.). Smatra се да ако би globalizacija mogla да буде kontrolisana а prihvaćena, ако би тржиште moglo да се ograniči, а да се не ukine, ако би demokratija mogla да poprими planetarne dimenzije, а да остане konkretna, ако би mogla да се обустави dominacija једне imperije, otvoriće се nova beskonačnost slobode, odgovornosti, dostojanstva, prevazilaženja и poštovanja drugog (Atali, et al., 2010.).

3.2. Pretnje po bezbednost i mir u svetu

Bezbednost u nekoj zemlji i u svetu može da se poveća samo promovišući više pravednosti. Neka predviđanja ukazuju da će ako se međunarodni odnosi budu razvijali na sadašnjim principima, bogati biti bogatiji, a siromašni siromašniji, a opasnost po mir u svetu sve veća. Krize i ratovi su korisni za krupni kapital. Kapital izaziva krize i ratove kako bi izvršili podelu i preraspodelu svetskih tržišta i sirovinskih izvora. Evidentno je pomeranje težišta moći u svetskoj ekonomiji. Usled sukobljenih interesa, nije postignut dogovor o preko potrebnom sporazumu koji bi umanjio užasnu cenu izgubljenih ljudskih života koja se plaća zbog loše regulisane međunarodne trgovine oružjem. Ne sprovodi se plan nuklearnog razoružanja, uprkos snažnoj i sve većoj podršci koju javnost pruža ovim aktivnostima.

SAD ulažu milijarde dolara u obnavljanje svojih nuklearnih kapaciteta, a po nekim procenama, Amerika bi u ove svrhe u narednih 30 godina mogla da potroši čak bilion dolara. Procenjuje se da SAD ne odustaju od ulaganja u nuklearne kapacitete između ostalog i zbog situacije u Ukrajini, kao i zbog straha od sve moćnije Kine i Pakistana. SAD nameravaju da grade nuklearne podmornice, strateške bombardere i međukontinentalne balističke rakete. Prema Stokholmskom međunarodnom institutu za istraživanje mira SAD i Rusija neprestano obnavljaju nuklearne kapacitete. Prema podatku do kojeg su došli švedski stručnjaci da je Rusija usred modernizacije strateških nuklearnih snaga i za deset godina će ukloniti sve međukontinentalne balističke rakete iz sovjetske ere. Kina je druga najveća ekonomija sveta, kojoj se i dalje predviđa privredni rast, ali joj i Zapad zamera nedostatak demokratije i slobode govora. I pored toga što je dozvolila privatnu inicijativu i strani kapital, vlast nije odobrila i liberalnu demokratiju i takmičenje ideja i stranaka na izborima. SAD i EU očekuju od Kine da se reformiše i u političkom, a ne samo u ekonomskom smislu, ali je Si u svom govoru objasnio da je socijalizam jedino rešenje za njegovu zemlju (Dadkhan, 2009.). Ustavna monarhija, parlamentarizam, višestranački sistem i predsednički sistem sve smo razmatrali, probali, ali nijedan nije bio uspešan, kazao je predsednik u svom obraćanju javnosti tokom posete Evropi. Peking se protivi mešanju u unutrašnje poslove drugih država. Kina je posvećena ne mešanju u stvari drugih zemalja. Zapad već skoro 200 godina govori o slobodi, demokratiji i ljudskim pravima i ne može da doda ništa novo. Tako i kineski narod ima pravo da kaže da li mu odgovara kineski razvojni put. Ako ljudi dobro žive, nije važno da li je zemlja liberalna zapadna demokratija, kineski državni kapitalizam ili nešto treće. Kinezi su poslednjih decenija doživeli ubrzani rast ekonomije i osetili znatno poboljšanje životnog standarda zbog čega mnogi veruju da ekonomske slobode ne moraju nužno da idu sa političkim. EU je najveći trgovinski partner Kine, a vrednost njihove

trgovinske razmene je 560 milijardi evra godišnje. Na samitu EU-Kina, kineski predsednik je u govoru u Brižu istakao da su odnosi između EU i Pekinga od izuzetne važnosti za njegovu zemlju kao i da je, uprkos živom sećanju Kineza na strane intervencije i depresiju, došao u Evropu da izgradi most duž evroazijskog kontinenta.¹¹ U spoljnoj politici novi kurs Rusije ide ka razvoju evroazijskih integracija. Na izgradnju ekonomskog saveza na postsovjetskom prostoru, po ugledu na EU, ali sa poštovanjem regionalnih specifičnosti. Stvaranje evroazijske ekonomske unije biće prioritet u narednom periodu. I pored očekivanog odbijanja i neučestvovanja Ukrajine u integracionim procesima, Rusija će samo pojačati taj proces, no pitanje je da li će to biti dobro za Ukrajinu kao glavnog teritorijalnog dobitnika politike SSSR-a, čiji garant je oduvek bila Rusija. Dakle, Republike centralne Azije, Jermenija. Belorusija, Rusija mogu samostalno da stvore moćan geopolitički subjekt na kontinentu, na koji će svi morati da računaju. Takva je nova ruska realnost.¹²

3.3. Novi svetski poredak i BRIKS-a

Najnoviji sukob BRIKS-a i SAD izbio je aprila 2014. godine na zasjedanju Svetske banke i MMF-a u Vašingtonu, jer je zbog veta američkog Kongresa propala reforma MMF-a koja je bila zaključena već 2010. godine (Cicea, Subić, Cvijanović, 2008.). Članice MMF-a postigle su dogovor o tome da zemlje u razvoju dobiju malo više težine u zajedničkom klubu prilikom glasanja. Radilo se o prebacivanju šest odsto prava glasova, zbog sve većeg značaja zemalja u razvoju u svetskoj ekonomiji. U poslednjih 10 godina je porastao udeo država BRIKS-a u globalnom bruto društvenom proizvodu (BDP) - sa 18 na oko 28 odsto. Veto američkog Kongresa izazvao je veliko nezadovoljstvo u Brazilu. Zbog toga su dodatno pogoršani ionako napeti odnosi između Brazila i SAD. Primećuje se udaljavanje Brazila od SAD i približavanje Istoku. Brazilu je i najvažnija političko-strateška saradnja sa Kinom. Stratešku orijentaciju Brazila prema Aziji i Africi ubrzala je kriza u Ukrajini. Čini se da saradnja unutar BRIKS-a raste srazmerno stepenu izolacije Moskve na Zapadu.

Neke analize ukazuju na sve veći uticaj BRIKS-a/ Odluka lidera zemalja BRIKS-a / da osnuju zajedničku Razvojnu banku uvodi, naime, na globalnu scenu alternativu / bretonvudskim institucijama. Formiranje nove međunarodne razvojne banke zemalja BRIKS i protumačeno je temeljnom promenom u ekonomskoj i političkoj moći u svetu. Dok je globalna ekonomska kriza produbljivala jaz između bogatih i

¹¹ Politika, 03.04.2014. godine

¹² Bondarenko, Oleg, politikolog, *Povratak u epohu predviđljivosti*, Politika, 19.05. 2012. godine

siromašnih, a energetske problemi postajali pratioci tenzija među silama na ratištima bogatim naftom i gasom, zemlje u ubrzanom razvoju sve glasnije su optuživale multilateralne institucije da dominiraju svetom pristrasnošću prema Zapadu. Zemlje BRIKS ujedinila je upravo kritika rigidnog poretka, i posle dvogodišnjih pregovora postigle su sporazum o osnivanju zajedničke Razvojne banke. Na teritoriji BRIKS-a živi 40% svetskog stanovništva i stvara se petina globalnog BDP. Dodatni podsticaj dala je činjenica da upravo u ovim zemljama postoji ogroman infrastrukturni deficit. Posle nedavnog Samita država BRIKS-a osnovana je Banka razvoja i kasa međusobne pomoći (*BRIKS Development Bank*). Banka treba da ojača prisustvo država BRIKS u međunarodnim odnosima, da bi ujedinile snage država u razvoju te tako nametnule pravedniji svetski poredak. Međutim, to znači i rušenje američkog nepravednog svetskog poretka što izaziva otpor država okupljenih oko Vašingtona. Drugim rečima, BRIKS i njegovi praktični koraci na Zapadu, pa i u Japanu, ocenjuju se kao opasni za postojeći svetski poredak.¹³ Prema podacima Svetske banke BND država koje čine BRIKS 2013. godine iznosio je 15,75 triliona dolara, ili oko 18 odsto svetskog BND. Ekonomija ovih zemalja ubrzano se razvija, a od 2003. do 2013. godine uvećala se za 4,2 puta, dok je ekonomija razvijenih zemalja imala veoma mali rast. Banka Goldman Saks predviđa da će ekonomije država koje čine BRIKS do 2050. godine po razvoju preteći ekonomije država koje sada ulaze u G-7. Zato stvaranje BRIKS, znači formiranje policentričnog sistema međunarodnih odnosa. Stvaranje Banke razvoja znači novu geopolitičku i geoekonomsku realnost početka 21. veka. Po nekima je Zapad izgubio orijentaciju i potrošio moralni kapital koji je imao u rešavanju svetskih pitanja. Problem je što zapadni lideri ne veruju u činjenice, nego u vlastitu propagandu.¹⁴

Uopšte, nove strukture BRIKS-a (nova razvojna banka, i dr.) mogu da se smatraju simbolom sve većeg uticaja ekonomija u razvoju na postojeću globalnu finansijsku strukturu. Banka je otvorena ne samo za zemlje BRIKS, već i za druge države koje su članice UN. Njen rad je usmeren na finansiranje infrastrukturnih projekata na teritoriji BRIKS. Ona će postati osnova za jačanje uzajamno povoljne kooperacije, trgovine i investicija. Ova grupa zemalja ima posebno mesto u globalnoj ekonomiji. To je najveće tržište u svetu. U zemljama članicama BRIKS živi 40% stanovništva planete.¹⁵ Godine 2013. ekonomija zemalja BRIKS je rasla ne tako brzo kao ranije.

¹³ Britanski i američki mediji su samu organizaciju država BRIKS i osnivanje Banke razvoja ocenili krajnje negativno kao novu podelu u svetu.

¹⁴ Britanski „Fajnenšel tajms“ objavio je polovinom septembra 2014. godine članak Sergeja Karaganova.

¹⁵ Prof. dr Feng Šaolej, Potpredsednik Šangajskog udruženja za međunarodna strateška istraživanja.

Sada se zemlje u razvoju suočavaju sa istim problemom - odliv kapitala. Drugi ozbiljni momenat je ukrajinska kriza i sa njom povezane sankcije, uvedene od strane Zapada protiv Rusije. U toj situaciji zemlje BRIKS treba da još više zbiju redove. Smatra se da je BRIKS takođe politička baza za izgradnju novog međunarodnog poretka. Čini se da će tendencija jačanja saradnje među zemljama BRIKS i dalje nastaviti. Zemlje u razvoju treba uporno da rade na reformisanju međunarodnog monetarnog sistema. Smatra se da će u dugoročnom planu to postati platforma za dalji razvoj zemalja BRIKS. Odluka o formiranju Razvojne banke BRIKS ima ne samo ekonomsku, već i političku dimenziju. Zemlje u razvoju se nalaze pred problemom smanjenja tehnološkog jaza. (Praščević, 2008.) Glavni uslov za to su prikupljanje dodatnih sredstava akumulacije, podizanje kadrova i transfer tehnologije. Pri tome se traži njihov aktivan odnos. Naučno-tehnološka revolucija kao i druge pojave je protivrečna. Ona zemljama u razvoju pruža velike šanse - korišćenje ljudskog, energetskog, i sl. potencijala, ali nameće i određene probleme - prezaduženost, tehnološka i ekonomska zavisnost. Zato se javlja kao veliki izazov subjektivnim snagama nerazvijenih i ostalih zemalja.

Zaključak

Čovečanstvo je suočeno sa najozbiljnijom ekonomskom i društvenom krizom u novijoj istoriji. Rastu pretnje po bezbednost i mir u svetu. U svetu je previše oružja, a premala su ulaganja u mir. U istorijskom kontekstu potvrđena je činjenica da međunarodna politička kriza i ekonomska nestabilnost idu zajedno. Postoje nagoveštaji temeljnim promenama u ekonomskoj i političkoj moći u svetu. Raste značaj Evroazijske unije u kontekstu geoekonomske i geopolitičke procesa. Savez centralnoazijskih republika Kine, Rusije i drugih nastoje da umanje moć SAD. Novi svetski poredak danas teži da se monopolaran sistem sa dominacijom SAD zameni sa bipolarnim sistemom gde će dominirati više zemalja i da se težište razvoja transformiše u dominaciju Istoka u odnosu na Zapad. S tim u vezi se i proklamuje da će XXI vek biti vek u kojem će dominirati Kina.

U svetu koji se stalno menja neophodno je pronaći održiva rešenja u odnosima sveta kapitala, rada i politike. Neophodno je traženje zajedničke osnove za ravnomerniji razvoj u svetu. Otklanjanje negativnih aspekata svetskog poretka je u utvrđivanju jedinstvenih standarda na globalnom planu. Neophodno je postići saglasnost da radnici u svetu imaju pristojnu platu koja će obezbediti normalne uslove života, uz odgovarajuće uslove rada. Za taj problem tržište nema rešenje. Takođe, neophodno je smanjiti jaz između bogatih i siromašnih na globalnom nivou, kako u nerazvijenim tako i u razvijenim zemljama. S obzirom da viškovima kapitala raspolažu uglavnom

razvijene zemlje, onda je jasno kome ide u prilog sloboda kretanja kapitala i sloboda prenosa profita. Jednak formalno - pravni tretman svih zemalja u međunarodnim ekonomskim odnosima ne obezbeđuje i faktičku jednakost zbog razlika u nivoima razvijenosti i ekonomskoj snazi. Ovakav poredak vodi daljem pogoršanju položaja zemalja u razvoju u svetskoj privredi, trgovini, finansijama i u raspodeli svetskog dohotka, što pokazuju mnogi pokazatelji međunarodnih organizacija. Novi svetski poredak danas treba da obezbedi uspostavljanje odnosa zasnovanih na ravnopravnosti, međuzavisnosti, zajedničkom interesu i saradnji među svim državama. Takode je neophodno uspostavljanje ravnoteže u međunarodnim ekonomskim odnosima zasnovanim na punom suverenitetu svih naroda nad svojim prirodnim i ljudskim izvorima i aktivnostima, uključujući svojinu, korišćenje i raspolaganje, uklanjanje neravnopravnih i po mir opasnih razlika između industrijski razvijenih i zemalja u razvoju. U uslovima postojećeg svetskog poretka, ekonomski jaz između bogatih i siromašnih u svetu produbljava se u meri koja ozbiljno pretili svetskom miru. Zato, uspostavljanje novog poretka predstavlja proces politike uzajamne saradnje i razvoja, a ne dominaciju i neokolonijalizam u oblast međunarodnih odnosa u uslovima informaciono-komunikacionih tehnologija.

Literatura

1. Atali Ž., 2010., Kratka istorija budućnosti, Arhipelag, Beograd
2. Duzinas K., 2012., Ljudska prava i imperija - Politička filozofija kospolitizma, Službeni glasnik, Beograd
3. Krugman P, 2007., The Conscience of a Liberal, Princeton University
4. Milanović B., 2007., Dva lika globalizacije, Arhipelag, Beograd
5. Dašić M. 2014. Svetska ekonomska kriza u uslovima globalizacije, ODITOR, Centar za ekonomska i finansijska istraživanja, (8): 29-32.
6. Prašćević A. 2008. Poslovni ciklusi u makroekonomskoj teoriji i politici, CID, Ekonomski fakultet, Beograd.
7. Dadkhan K. 2009. The Evolution of Macroeconomic Theory and Policy, Springer, London,
8. Cicea C., Subić J., Cvijanović D. 2008. Investments Efficiency Econometrics, Institute of Agricultural Economics, Belgrade

MODERN ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS OF THE NEW WORLD ORDER

Summary

In a world that is constantly changing, there are many challenges that lead to less security and predictability. The new world order is changing before. Ranking based

on the dominance of the United States has the support of developed countries. A different approach to the vision of the world are Brazil, Russia, India and China are starting to develop their own values by not accepting the West, which indicates the ability to change the world order. The essential question is: how to find sustainable solutions to the conflict respect the world of capital, labor and politics?

In a broader sense, this paper attempts to present recent problems in the world and how to address them in the context of the new order, because the modern world order is difficult to work today. Trying to hope for answers to questions of what influence the creation of a new order, and how many opportunities in the world favor the less developed countries on their path of development and progress, are the subject of this paper.

Keywords: *economy, policy, crisis, development, poverty.*

Rad primljen: 02.09.2016. godine

Rad prihvaćen: 12.12.2016. godine

DOKTRINA ORGANIZACIJE DOGOVORA ZA KOLEKTIVNU BEZBEDNOST

Pregledni rad
UDK: 335.356
327.5
341.232.1(100)

Žikica Bardžić¹, Dragomir Đurić²

Apstrakt:

Organizacija dogovora o kolektivnoj bezbednosti (ODKB) je bezbednosna integracija u Evroazijskom regionu. U okviru ODKB posle dužeg vremena i mnogobrojnih promena i korekcija, stvorena je funkcionalna i organizaciono jasna struktura. Ovaj proces kretao se od prvobitnog DKB kao skoro političke organizacije, preko DKB vojne a posebno ODKB kao potpune vojno-političke integracije na postsovjetskom prostoru. Danas ODKB ima potpuno jasnu i upravljivu strukturu počev od najvišeg organa odnosno Saveta za kolektivnu bezbednost, preko saveta MIP-ova, saveta ministarstva odbrane, komitet sekretara Saveta bezbednosti ODKB i ostalih organa.

Sve odluke, osim proceduralnih, se donose konsenzusom. Kao najveći nedostatak u funkcionalnosti ODKB, može se istaći nepostojanje organa za rešavanje sporova između članica. Takođe, kao nedostatak se može tretirati i to da su do sada neka pitanja u vezi sa mehanizmom usvajanja i pravnog osnaživanja odluka donetih od strane organa ODKB, i dalje ostala nerešena.

Ključne reči: organizacija, vojni savez, kolektivna bezbednost, bezbednost, saradnja.

Uvod

Organizacija dogovora³ o kolektivnoj bezbednosti (ODKB)⁴ ima svoje posebno mesto u sistemu bezbednosti i međunarodnih odnosa u svetu, a posebno u Evroazijskom regionu. U osnovi to je vojna integracija dela postsovjetskih država sa ciljem da se stvori novi, za njih povoljan, sistem kolektivne bezbednosti. Zasad je ovo jedina

¹ Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, Republika Srbija

² Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, Republika Srbija

³ Neki autori prevode reč dogovor kao ugovor, pa se skraćenica u prevodu na Srpski jezik može pisati i kao OUKB. Mi ćemo u ovom radu koristiti skraćenicu ODKB. Na engleskom jeziku ova organizacija se čita kao *Collective Security Treaty Organization (CSTO)*.

⁴ Организация Договора о коллективной безопасности (2002-2009 гг.), Е. F. Довгань, А. А. Розанов.

prava⁵ vojna i funkcionalna integracija, odnosno sistem kolektivne bezbednosti na evroazijskom prostoru. Zemlje članice ODKB su ranije imale različite, pa nekad i suprotstavljene stavove o ciljevima i zadacima organizacije. Porastom agresivnosti ostalih faktora (naročito jedinog vojnog saveza i rukovodeće zemlje u njemu) na međunarodnoj sceni, nesaglasnosti po pitanju ciljeva i zadataka se prevazilazi i danas je to uglavnom relativno monolitna i sve čvršće povezana organizacija.

1. Predistorijat i uslovi za stvaranje ODKB

Početi članak o jednoj vojnoj integraciji, a ne okrenuti se i iz prošlosti propratiti sve događaje koji su doveli do toga, ne bi dalo kompletnu sliku uslova i činioca zašto se to desilo i dešava. Tako da i u ovom slučaju stvaranje, organizovanje i razvoj ODKB predstavlja jedan sled događaja koji kao krunu ima stvaranje i ove bezbednosne organizacije. Kao početak stvaranja uslova je uzet Drugi svetski rat, tačnije njegov drugi deo odnosno 1943. godina. Kada su počeli da se stvaraju uslovi i pobjeda Saveznika postaje izvesnija počinje da preovladava svest da se postratni svet treba urediti. Da bi se postratni svet uredio oni koji pobjede treba još u ratu da se dogovore oko načina i uslova kao i izgleda postratnog sveta. To su počeli time, što su se sastajale vođe vodećih Savezničkih država na konferencijama. Pre prve prave konferencije održana je Konferencija u Kairu ali kako nije prisustvovala jedna od strana nju ovde nećemo razmatrati. Imajući u vidu obim i poznatost materijala kao i dužinu članka u nastavku ćemo dati samo najosnovnije podatke radi upoznavanja čitaoca.

1.1. Teheranska konferencija

Ovo je bila prva konferencija vođa tri sile u antihitlerovskoj koaliciji. Sile su predstavljali Josif Visarionovič Staljin - SSSR, Frenklin Ruzvelt - SAD i Vinston Čerčil – Ujedinjeno kraljevstvo (Velika Britanija) koja se održala od 28.11. do 01.12.1943. godina, Teheran, Iran. Na neki način ovo je nastavak delimično uspešne, odnosno više neuspešne Kairske konferencije. Na održavanju ove konferencije je insistirao predsednik SAD Ruzvelt, sa željom da ojača odnose između saveznika. Suština organizovanja ove konferencije je ideja da se dogovore postupci, mere i strategija za dobijanje rata protiv sila osovine (Nemačke i njenih saveznika). Glavna tema koferencije je bila otvaranje drugog fronta u zapadnoj Evropi, na kome je insistirao Staljin. Čerčil i Ruzvelt su na ovoj konferenciji obećali da će to biti na proleće 1944. godine.

⁵ Bilo je pokušaja stvaranja drugih vojnih integracija na postsovjetskom prostoru kao što je GUUAM (Gruzija, Ukrajina, Uzbekistan, Azerbejdžan i Moldavija). Regionalna organizacija saradnje po pitanjima savremenih međunarodnih odnosa. Formirana 10.10.1997. godine u Strazburu tokom Samita Saveta Evrope. Ali imajući u vidu da se tu uglavnom radilo o interesima drugih velikih sila isti se nisu mogli održati aktivnim duže vreme.

1.2. Krimska konferencija

Na ovoj konferenciji (04. do 11.02.1945.godine, Jalta, Krim) je definisan plan definitivnog uništavanja i rasčišćavanja sa Fašističkom Nemačkom u ovom ratu. Pored ovoga, dogovoren je način okupacije Nemačke i podelu na 4 zone upravljanja (SSSR, SAD, Velika Britanija i Francuska). Visinu i obim reparacije koju treba da plati Nemačka. Način demokratskih izbora u zemljama koje je oslobodio SSSR. Takođe, potvrđen je dogovor o promeni granice Poljske po takozvanoj Karsonovoj liniji. Posebno je dogovoren, početak stvaranja novog svetskog poretka u miru i potrebi da se stvori nova "Liga naroda", odnosno Ujedinjene nacije sa Savetom bezbednosti u kome bi sile pobednice imale pravo veta.

1.3. Postdamska konferencija

Treća konferencija (17.07. do 02.08.1945. godine, Postdam, Nemačka) koju karakteriše to da je SAD predstavljao novi predsednik Hari Truman (predsednik Ruzvelt je u međuvremenu umro) i Čerčila je u toku konferencije zamenio novi Britanski premijer Klement Atli. Kao rezultat ovih promena je drastično menjanje tona pregovora. Truman je koristeći pozicije koje je u međuvremenu SAD stekla sve ranije dogovore koje su postigli Staljin i Ruzvelt, a koje je mogao da promeni u svoju korist ili prekine prekinuo. Ovakvo stanje se vidi iz završnog dokumenta koji su predstavnici velikih sila potpisali. I u njemu je očigledno da o delu pitanja nije postignuta nikakava saglasnost ili je odluka o njima odložena. Može se navesti kao veliki uspeh ove konferencije, formiranje Veća ministara spoljnih poslova, koje je imalo zadatak da uradi nacrt mirovnih ugovora sa Italijom, Rumunijom, Bugarskom, Mađarskom i Finskom.

1.4. Bretonvudska konferencija

Iako ne izgleda da spada u ovu oblast, ovo je jedan od ključnih događaja (jul 1944. Breton Vuds, SAD) koji je doveo do stvaranja "Američkog hegemonizma" i uslova za "Hladni rat", a iskreno rečeno i globalizacije i mnogih finansijskih i bezbednosnih problema u današnjem svetu. Na konferenciji 44 zemalja u Breton Vudsu, donešena odluka o stvaranju Breton-Vudskog sistema⁶, kao osnove posleratnog međunarodnog monetarnog sistema. Na ovoj konferenciji nametnut je dolar kao zvanična međunarodna moneta, preko koje su se obavljale novčane transakcije. Formirane su dve organizacije za međunarodni finasijski i monetarni rad i saradnju i to: Međunarodni monetarni fond – MMF (International Monetary Fund - IMF), i

⁶ Nazivan i zlatno – dolarski sistem jer su se devizne rezerve čuvalе u zlatu i dolaru.

Međunarodna banka za obnovu i razvoj – MBOR (International Bank for Reconstruction and Development - IBRD). Zadatak je bio da obezbede međunarodna plaćanja, realnu politiku kurseva valuta i kreditiranje obnove, razvoja i uravnoteženje platnog bilanasa zemalja članica. Ova konferencija se kao i sve ostale koje je organizovala "zapadna" strana, pretvorila u nametanje sile i rešenja Istoku i ostatku sveta što je dovelo do napuštanja konferencije od strane predstavnika Istoka (SSSR). Koju su ulogu odigrale i odigravaju dve stvorene institucije za potrebe "hegemonije Zapada" je opšte poznato i u ovom članku nema prostora za objašnjavanje.

1.5. Hladni rat⁷

To je period od posle Drugog svetskog rata do pada Berlinskog zida. Osnovna obeležja su bila nepoverenje, nesporazumi, sumnje, prebacivanje, strah... SSSR je u postupcima SAD video širenje imperijalizma i kontrarevolucije, a SAD je optuživao SSSR da širi komunizam po svetu. Objasnjavati Hladni rat o kome su napisane desetine i stotine tomova u članku koji se bavi drugom tematikom je nepotreban posao. Stoga se daje jedna tabela u kojoj je pokušano da se obuvate najvažniji događaji i ličnosti po vremenu i fazama Hladnog rata.

Tabela 1. Etape hladnog rata

Faze	Vreme trajanja	Glavni događaji	Glavne ličnosti
I Postepeni početak	Od vremena drugog svetskog rata pa do februara 1947. (britansko povlačenje iz građanskog rata u Grčkoj)	Pitanje Poljske; Pitanje Nemačke; Pitanje moreuza; Nuklearno oružje; Ukidanje „lend – liy akta„; Daleki Istok; "Dugački telegram"	Frenklin D.Ruzvelt; Winston Čerčil; Josif V. Staljin; Hari S. Truman Klement Atli; Džordž F. Kenan; Džejms Brns.
II Proglašenje hladnog rata	Od vremena Trumanove doktrine (11.03.1947.) do osnivanja NATO- a (04.04.1949.)	Grčka i Turska; Blokada Berlina; Nasilna promena vlasti u Čehoslovačkoj; Maršalov plan; Strategija kontejnmenta; Sovjetska A bomba; Komunistička Kina	Hari S. Truman; Josif V. Staljin; Džordž F. Kenan; Ernest Bevin; Džordž K. Maršal; Andrej Ždanov; Din Ačeson; Vjačeslav Molotov.

⁷ Ovaj pojam je prvi put upotrebljen u Američkom kongresu 1947. godine, a upotrebio ga je u jednoj debati savetnik Trumana.

III Vrhunac hladnog rata	Od vremena izbijanja rata u Koreji (jun 1950.) do vremena kubanske raketne krize, uključujući i samu krizu (oktobar 1962.)	NSC68; Hidrogenska bomba; Strategija masovne odmazde; lansiranje Sputnjika; podizanje berlinskog zida; kubanska raketna kriza;	Hari S. Truman; Josif V. Staljin; Mao Ce Tung; Daglas Makartur; Džozef Mekarti; Dvajt Ajzenhauer; Nikita Hruščov; Džon F. Kenedi; Džon Foster Dals
IV Postepeni detant	Od vremena završetka kubanske raketne krize pa do vremena ulaska sovjetskih trupa u Avganistan 1979. godine	Strategija elastičnog odgovora; KEBS; Detant – Kisindžerova triangularna diplomatija; SALT I (ABM)	Leonid Brežnjev; Ričard Nikson; Henri A. Kisindžer; Josip Broz Tito; Helmut Zonenfeld; Džimi Karter.
V Drugi hladni rat	Od vremena posle ulaska sovjetskih trupa u Avganistan do dolaska Mihaila Gorbačova na vlast (mart 1985.)	Ponovno naoružavanje; Rakete srednjeg dometa u Evropi; Rat zvezda; SSSR kao žiža zla; Pad cena nafte	Zbignjev Bžežinski; Ronald Regan; Vilijem "Bil" Kejsi; Jurij Andropov; Konstantin Černjenko.
VI Kraj hladnog rata	Od vremena dolaska Gorbačova na vlast u Sovjetskom Savezu do kraja hladnog rata (1989/90/91)	INF CFE sporazumi; Talas revolucija u Istočnoj Evropi; START I; Samit KEBS-a u Parizu 1990.; Rušenje Berlinskog zida	Ronald Regan; Džordž H. W. Buš; Mihail Gorbačov; Eduard Ševarnadze; Leh Valensa; Vaclav Havel; Erih Honeker.

Ovaj period karakterišu i mnogi događaji od kojih su najznačajniji: Tršćanska kriza, Iranska kriza, Kineski građanski rat, Grčki građanski rat, Berlinska kriza, Informbiro kriza, Korejski rat, Suecka kriza, Kubanska raketna kriza, Sovjetsko-avganistanski

rat, Vijetnamski rat...Posebne bitne karakteristike Hladnog rata su Svemirska trka⁸ i trka u naoružanju.

1.6. NATO

Organizacija Severnoatlantskog sporazuma (na Engleskom *North Atlantic Treaty Organization* - NATO, ili na Francuskom *OTAN* - *Organisation du traité de l'Atlantique nord*), je vojni međunarodni savez. Osnova mu je Severnoatlantski sporazum (potpisan 04. aprila 1949. godine u Vašingtonu). Pretečom ovog sporazuma se smatra Briselski sporazum (potpisan 12.03.1948. godine). Ovaj sporazum su potpisale Francuska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Holandija, Belgija i Luksemburg. U svjetlu sovjetske blokade Berlina, a kroz ovaj sporazum zemlje zapadne Evrope su septembra 1948. godine stvorile Odbrambene organizacije Zapadnoevropske unije. Zemlje potpisnice sporazuma su bile svesne svoje vojne moći i neophodnosti da u ovaj savez uđu i SAD. Ulaskom SAD u dogovor i savez on menja naziv u Severnoatlantski sporazum. Sporazum su uz već potpisanih pet država Briselskog sporazuma potpisale i Sjedinjene Američke Države, Kanada, Portugalija, Italija, Norveška, Danska i Island. Za prvog generalnog sekretara NATO-a izabran je Hastings Ismej, a cilj NATO je prikazao rečenicom da je cilj organizacije „da zadrži Ruse napolju, Amerikance unutra, a Nemce sputane”. Pristupanjem ovom Sporazumu članice prihvataju više obaveza, a po članu 5 su dužne da pruže pomoć.

Želja Francuske za samostalnim razvojem i sumnje u snagu odbrane NATO-a dovele su do povlačenja Francuske iz vojne strukture 1966. godine (Nakon 30 godina se vratila u sastav Organizacije). Organizacija se tokom vremena širila, pa su tako Grčka i Turska pristupile 1952., Zapadna Nemačka 1955. godine (ujedinjenjem Nemačke 1990. godine i Istočna Nemačka postaje deo pakta, ali bez ikakve političke odluke), Španija pristupa 1982. Poljska, Mađarska i Češka Republika pristupaju 1999. godine i zadnje pristupaju Albanija i Hrvatska 2009. godine. Tako da ova Organizacija sada ima 28 člana.

Lepo osmišljenim programom "Partnerstvo za mir" u više stepena i nivoa integracije (sve do potpune integracije sa svim obavezama zemlje člana prema Organizaciji, ali bez obaveze organizaciji prema zemlji koja nije zvanično član kao što je to sa Srbijom), pod svoju kontrolu ima još 22 zemlje plus još 15 zemalja koje su uključene u institucionalni sistem dijaloga. Sedište NATO se nalazi u Briselu (i u Monsu). Tu se nalazi komanda i vrhovni komandant Savezničkih snaga. Ova organizacija je u suštini

⁸ Počela 1957. godine lansiranjem veštačkog satelita "Sputnik-1" od strane SSSR i slanjem prvog čoveka J. Gagarina u kosmos.

sistem kolektivne odbrane, čija je osnova deo da su članovi organizacije saglasni na zajedničku odbranu od napada na nekog od članova od strane nečlana organizacije. Ovo je definisano u petom članu Severnoatlantskog sporazuma, koji traži od članova da pruže pomoć bilo kojoj državi koja se nađe pod oružanim napadom⁹. NATO nakon pada Berlinskog zida 1989.godine i raspada Varšavskog pakta počinje da traži nove razloge za svoje postojanje. Počinje njegovo preorjentisanje ka novim uslovima kada oni nemaju svog suparnika. NATO od organizacije koja je trebala da bude odbrana od Varšavskog pakta nalazi neprijatelje u terorizmu i sprovođenje "globalističkih aspiracija nadnacionalnih identiteta".

1.7. Varšavski pakt

Sporazum o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći ili Varšavski pakt odnosno **Varšavski sporazum**, je bio vojna organizacija socijalističkih zemalja u Srednjoj i Istočnoj Evropi. Potpisan 14.05.1955. godine u Varšavi. Razlog za stvaranje je bila organizacija socijalističkih država, radi odbijanja napada NATO pakta koji je stvoren 6 godina ranije. Konkretni inicijator je bio ponovni prijem Zapadne Nemačke u NATO 1955. godine. Pakt je bio protivteža NATO-u kroz celi period Hladnog rata. Članice Varšavskog ugovora su bile Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika, Narodna Republika Bugarska, Narodna Republika Mađarska, Narodna Republika Poljska, Socijalistička Republika Rumunija, Narodna Republika Albanija (istupila 1968. godine zbog ideoloških razlika) i Istočna Nemačka (primljena 1956. godine nakon prijema Zapadne Nemačke). Kao i kod NATO pakta i u Varšavskom paktu su se članice obavezale da će braniti jedna drugu ako jedna ili više članica bude napadnuto. Takođe, bilo je definisano da su odnosi između potpisnica zasnovani na uzajamnom nemašanju u unutrašnje probleme i poštovanje nacionalnih suvereniteta i nezavisnosti (pravilo je prekršeno intervencijama u Mađarskoj – Mađarska revolucija 1956.godine i Čehoslovačkoj – Praško proleće 1968. godine). Zvanično, po objašnjenju tadašnjih rukovodioca pravilo nije prekršeno, jer su oni koji su intervenisali bili pozvani od strane vlasti država u kojima su intervenisali. Mihail Gorbačov je 1988.godine predložio i od strane CK SSSR je prihvaćena nova doktrina, odnosno takozvana Sinatrina doktrina¹⁰ Ovim je napravljen

⁹ Zemlje članovi su se saglasile oko stava da bi oružani napad na bilo koga od njih bio smatran napadom na sve njih. Na osnovu toga, oni su se složili da, ukoliko bi došlo do oružanog napada na neku od zemalja članica, svaki od njih u ostvarivanju svog prava na samoodbranu, treba da pomogne napadnutu zemlju. Pomoć se satoji od, preduzimanja mere koje država smatra za odgovarajućom sve do upotrebe vojne sile. Međutim u Briselskom sporazumu u članu 4, jasno se kaže da odgovor mora biti vojne prirode. Član 5 je prvi i poslednji put (dosad) aktiviran nakon napada na SAD 11.09.2001. godine,

¹⁰ "**Sinatrina doktrina**" je naziv koji je sovjetska vlada pod vodstvom Mihaila Gorbačova

raskid sa doktrinom Brežnjeva u delu koji se odnosi na status i položaj socijalističkih zemalja članica Varšavskog ugovora. Tako da su njome dozvolili da zemlje članice Varšavskog ugovora mogu da odlučuju same o svom unutrašnjem uređenju i spoljnim poslovima. Samom promenom u društvenom uređenju, došlo je i do promene stava prema Varšavskom paktu tako da su početkom 1991.godine Čehoslovačka, Mađarska i Poljska prve obznanile da polovinom godine napuštaju Varšavski ugovor. Početkom sledeće godine i Bugarska čini taj potez i definitivno na sastanku u Pragu 01.07.1991.godine Varšavski ugovor prestaje da postoji.

2. Nastanak i razvoj DKB

Devedesetih godina, raspadom SSSR i formiranjem novih nezavisnih država na njenoj bivšoj teritoriji, bilo je potrebno pronaći adekvatan model osiguranja njihove bezbednosti u novonastaloj situaciji, a koji bi podržao politički model odnosno Zajednicu Nezavisnih Država (ZND)¹¹. ZND predstavlja najširi okvir povezivanja država na prostoru nekadašnjeg SSSR-a izvan koga su ostale samo tri baltičke države (Estonija, Letonija i Litvanija). Ove države su videle svoj put ka integracijama u NATO i EU, dok je Turkmenistan 2005. godine napustio stalno članstvo ali ima status pridružene članice. Gruzija je posle rata u Južnoj Osetiji 2008. godine napustila ZND, a to je učinila i Ukrajina. Političko organizovanje, kao normalan sled događaja, pratilo je i vojno organizovanje. Tako se vojna saradnja u okvirima Zajednice nezavisnih država razvijala u tri glavna pravca:

- međudržavna vojna i vojnotehnička saradnja na nivou Saveta ministara odbrane država učesnika Zajednice nezavisnih država (ZND),
- međudržavna vojna, vojno-političko i vojno-tehnička saradnja na nivou država članica Dogovora o kolektivnoj bezbednosti (DKB),
- bilateralna saradnja u vojnoj sferi na osnovu bilateralnih ugovora i sporazuma.

I pored svih problema i izraženih potreba u tom vremenu, na postsovjetskoj teritoriji, potpunu realizaciju ideje kolektivne bezbednosti onemogućavali su odsustvo jasno i nedvosmisleno definisane spoljašnje pretnje, na bazi koje bi se ujedinile države bivšeg SSSR. Važno je i napomenuti da je bilo evidentno izraženo nepoverenje novih

upotrebila (kao šaljivu poštalicu) da objasni svoju novu politiku prema državama Varšavskog pakta. Ovim su oni dozvolili državama Varšavskog pakta da slobodno upravljaju i odlučuju o unutrašnjim pitanjima pa i o pitanju unutrašnjeg uređenja. Ovim je Sovjetski Savez dozvolio ovim državama da upravljaju i svojom spoljnom politikom. Ime je dobila po pesmi Frenka Sinatre "My way".

¹¹ *Sodružestvo Nezavisimyh Gosudarstv (SNG)*, [engl. The Commonwealth of Independent States \(CIS\)](#) je međunarodna [organizacija](#) ili savez koje čine 10 (9+1) bivših [SSSR](#) republika udruženih sa ciljem umanjivanja posledica [raspada prethodne države](#) i unapređenja međusobnih odnosa stvorena 08.12.1991. godine

nezavisnih država prema Rusiji, njenim strateškim ciljevima i namerama, jer su isti često posmatrani kroz prizmu mogućih posledica i ostataka tradicionalnog "ruskog imperijalizma". Formiranje saveza je realizovano u više etapa. Prvo je sklopljen Dogovor o kolektivnoj bezbednosti (DKB). On je potpisan 15. maja 1992. godine u Taškentu. Njegovi potpisnici bili su Jermenija, Kazahstan, Kirgizija, Rusija, Tadžikistan i Uzbekistan, a kasnije su im se pridružili Gruzija (09.12.1993. godine), Azerbejdžan (24.12.1993. godine) i Belorusija (31.12.1993. godine). Sporazum je stupio na snagu 20.04.1994. godine. Imajući u vidu da je ova organizacija imala uslove da uskladu sa članom 102. Povelje Ujedinjenih Nacija bude registrovana kao regionalna organizacija, ona je i 1. novembra 1995. godine kao takva registrovana u Sekretarijatu UN. Sama organizacija je u svojoj kompletnosti i nadležnostima imala ozbiljne nedostatke. Kao jedan od većih je i taj da Ukrajina nije bila potpisnica Ugovora iz političkih razloga.

Do kraja 2001. godine ni SAD niti Kina nisu pretendovale na ulogu vodeće vojno-političke sile u Centralnoj Aziji. Ta uloga je tradicionalno pripadala Rusiji. Do sredine 2001. godine u Kaspijskom i Centralno Azijskom regionu vladao je izbalansiran odnos moći između SAD, Kine i Rusije. (Dovganь, 2010.) Rusko vojno-političko prisustvo ogledalo se pre svega kroz mehanizme DKB i baziranje 201. motostreljačke divizije u Tadžikistanu. (Dovganь, 2010.) SAD je svoje prisustvo u regionu vezao za ostvarivanje svojih ekonomskih interesa kad su u pitanju strateški bitni izvori nafte i gasa. Dok je Kina je svoj uticaj u regionu ostvarivala kroz izvoz proizvoda i uvoz sirovina¹². Ovaj geopolitički balans narušen je posle 11.09.2001. godine. Sjedinjene Američke Države (SAD) su pored ekonomske postala i prisutna vojnopolitička sila u Centralnoj Aziji i samim time su zauzela mesto koje je tradicionalno pripadalo Rusiji. U kontekstu opšte svetske situacije, Rusija je bila prinuđena da prihvati pojavljivanje - izgradnju vojnih baza SAD u tradicionalno Ruskoj interesnoj zoni. U periodu posle 11.09.2011. godine, dolazi do izmene u geopolitičkom rasporedu velikih sila u regionu kroz realizaciju "antiterorističke" operacije koalicioni snaga u Avganistanu. Inače je sa ove teritorije i pretila osnovna opasnost po bezbednost Centralnoj Aziji. Ovo je države članice DKB naterao je na aktivnije izgrađivanje Kolektivnih snaga za brzo reagovanje (KSBR).

Međutim učesnice DKB suočile su se sa poteškoćama u izgrađivanju operativnih sposobnosti ovih snaga. One su se pre svega ogledale u nedovoljnim vojno-tehničkim i finansijskim sredstvima, potrebnim za izgrađivanje sposobnosti snaga na traženom nivou. U ovom periodu u Centralno Azijskom regionu, dešavala se paradoksalna situacija. Naime, pojedine zemlje članice DKB su delove svoje teritorije, a naročito

¹² Isto.

aerodrome ustupili na korišćenje i uspostavljanje vojnih baza oružanim snagama koalicije koje su okupirale Avganistan. Na taj način oni su omogućili relativno dugotrajan uspeh kopnenih koalicionih snaga u "antiterorističkoj" operaciji u Avganistanu. Ovakvim svojim postupcima, članice DKB su faktički sa državama članicama koalicije stupile u vojno-savezničke odnose. Prisustvo vojne sile "antiterorističke" koalicije je u dobrom delu obesmisllilo i umanjilo prvobitno zamišljen pravac daljeg razvoja Kolektivnih snaga za brzo reagovanje (KSBR). Čitava struktura vojnih baza zemalja članica NATO u Avganistanu i centralnoazijskim državama, omogućavala je koalicionim snagama relativno visok nivo kontrole nad regionom.

3. Nastanak, razvoj i sastav ODKB

Pod takvim okolnostima na godišnjem zasjedanju Saveta kolektivne bezbednosti, održanoj 14.05.2002. godine u Moskvi, predsednici država članica DKB doneli su odluku o transformaciji DKB u međunarodnu regionalnu organizaciju ODKB. Iskazana je takođe spremnost za zajedničko delovanje ODKB sa Šangajskom organizacijom ŠOS (Šanhajskaja organizacija sotrudničestva) i NATO. Na samitu u Kišinevu u oktobru 2002.godine donesen je Ustav ODKB i Dogovor o pravnom statusu članica DKB. Na ovom samitu su se pored ostalih odluka, države članice saglasile da:

- koordiniraju spoljnopolitičku aktivnost po pitanju međunarodnih i regionalnih pitanja bezbednosti, primenjujući konstruktivno postojeće mehanizme i procedure ODKB,
- države članice odobrile su razmeštanje vojnih grupacija ODKB na svojiim teritorijama,
- usaglašen je stav o neophodnosti unifikacije projektovanja, proizvodnje i modernizacije vojne tehnike, kojom su opremljeni sastavi iz država članica. Ove aktivnosti bi se odvijale pod povlašćenim uslovima i cenama koje su daleko ispod tržišnih.

Ustav ODKB i Dogovor o pravnom statusu ODKB stupio je na snagu 18.09.2003. godine¹³. Na zasjedanju u Dušanbeu u aprilu 2003. godine utvrđen je položaj Saveta kolektivne bezbednosti kao najvišeg organa ODKB. Savet kolektivne bezbednosti čine predsednici država članica zajedno sa Generalnim sekretarom ODKB. Pored ovih tela osnovana su i parlamentarna skupština ODKB, više koordinacionih tela, kao i Komisija za vojno ekonomsku saradnju (MKVS) pri samoj upravi ODKB. Kao konsultativni i izvršni organi pozicionirani su Savet ministara inostranih poslova

¹³ Ustav i Dogovor ODKB su potpisani u Kišnjevu 07.10.2002. godine.

članica ODKB, Savet ministara odbrane i Komitet sekretarijata saveta bezbednosti. Pri Savetu ministara inostranih poslova deluje posebno telo pod nazivom Radna grupa za Avganistan. Pri komitetu sekretarijata Saveta kolektivne bezbednosti nalazi se Radna grupa eksperata za borbu protiv terorizma. Na osnovu odluka Saveta ministara odbrane zemalja članica ODKB iz decembra 2003. godine broj pripadnika Kolektivnih snaga za brzo reagovanje (KSBR) u Centralno Azijskom regionu je povećan za 2,5 puta odnosno na 3.500 vojnika. Broj bataljona je povećan na ukupno devet. (Dovganь, 2010.) U sastav KSBR-a ušli su elitni delovi oružanih snaga zemalja članica. Sve jedinice su u potpunosti kompletirane (stalna borbena gotovost), dobro opremljene i obučene za realizaciju postavljenih ciljeva.

Iako je sastav KSBR-a promenljiv, i zavisi od zadataka koje treba realizovati, ukupno brojno stanje je relativno konstantno i iznosi oko 20.000 vojnika i starešina, od čega polovina pripada OS Ruske Federacije. Kao što je rečeno snaga KSBR je višenacionalan. Ova činjenica sa sobom nosi osim problema jedinstvene obuke i još složeniji problem unificiranosti opreme i naoružanja. Ovakvi problemi su tražili rešenje, a rešenje je u unificiranosti. Tako da sve jedinice moraju da budu opremljene tipskim naoružanjem, tehnikom i opremom. Radi realizacije tog zahteva, usvojen je Projekat Programa opremanja KSBR-a savremenim naoružanjem i tehnikom. Težište je da se jedinice KSBR-a opreme savremenim, unificiranim i kompatibilnim sredstvima naoružanja i vojne opreme. Pored opšte unificirana je i specijalna oprema koja se koristi u realizaciji zadataka u najrazličitijim uslovima. Iz svega napred navedenog se vidi, da je krajnji cilj svih ovih aktivnosti formiranje vojske ODKB. Da bi se ovo postiglo treba paralelno razvijati sve neophodne komponente i objediniti postojeće strukture. Već se radi na realizaciji formiranja potpuno funkcionalne avijacijske grupe, koja će biti sposobna da obezbedi brz transport vojnika i tehnike na lokaciju sukoba, lokalizaciju nekih od sukoba i konflikata i borbenu podršku operacijama.

Pored vojnog borbenog dela, u okviru ukupnih snaga ODKB formiran je i kontingent vojnika za mirotvorne operacije jačine od oko 4,5 hiljade pripadnika. ODKB je usvojenim dokumentima predvideo da se u toku sprovođenja operacija na očuvanju mira, može sarađivati sa OUN. Sastav, obuka i kompletna priprema mirovnih snaga ODKB se bitno razlikuju od ostalih grupacija zbog svoje namene.

01.01.2004. godine stavljen je u operativnu funkciju Objedinjeni štab oružanih snaga država članica ODKB. Njegov zadatak sastoji se u operativnom rukovođenju Kolektivnim snagama za brzo reagovanje (KSBR). Njemu je podčinjen Stalni savet pri ODKB sa svojim Sekretarijatom i sa nižim unutrašnjim strukturama poput Obaveštajne strukture, Naučno-ekspertskog saveta i Međunarodnog antiterorističkog

media foruma. Pored ovde navedenih samita i zasedanja, u narednom periodu održan je niz sednica i sastanaka sa ciljem usavršavanja i unapređenja organizacije ODKB.

4. Osnovni doktrinarni stavovi ODKB

Članstvo u ODKB je otvorenog tipa. Na osnovu člana 19. Ustava ODKB, član organizacije može postati svaka država koja deli iste vrednosne principe i ciljeve i koja je spremna da prihvati obaveze koje proističu iz Ustava ODKB i drugih međunarodnih ugovora i odluka. Ovde je važno napomenuti da ne postoje ograničenja za učlanjenja koja bi bila vezana za pripadnost nekom geografskom regionu. (Dovgan, 2010.) Osnovni koncept zajedničke bezbednosti država članica ODKB (potiče još iz DKB odnosno iz 1995. godine), i izražava sveukupne poglede ovih država koji su usmereni na prevenciju i otklanjanje pretnji iz oblasti bezbednosti u svetu i regionu, kao i obezbeđenju teritorijalnog integriteta i suvereniteta i posebno zajedničku zaštitu od agresije. Osnovni principi zajedničke bezbednosti država članica ODKB, su definisani po sledećem:

- agresija protiv jedne države članice smatra se agresijom protiv svih država članica;
- isti je nivo odgovornosti država članica u osiguravanju bezbednosti;
- striktno poštovanje teritorijalnog integriteta i uvažavanje suvereniteta;
- nemešanje u unutrašnje poslove i prihvatanje interesa država članica;
- učešće u kolektivnoj odbrani država članica;
- sve odluke po pitanjima iz principa kolektivne bezbednosti, se usvajaju na osnovu konsenzusa;
- potpuna ravnopravnost jedinica i sastava i pripremljenost snaga i sredstava u skladu sa veličinom vojne pretnje.

Bazična činjenica postojanja ODKB je da ovaj savez ima samo odbrambeni karakter. Politički prioritet se pokazuje kroz prevenciju i suprostavljanje vojnim operacijama. Države potpisnice ugovora nikoga ne smatraju unapred neprijateljem¹⁴. Takođe, države potpisnice se zalažu za uzajamno korisnu saradnju u okviru međunarodne bezbednosti sa svim drugim državama koje imaju isti interes. Saradnja u okvirima ODKB definisana je sledećim odredbama:

- političko–pravna osnova koja poštuje osnovne norme međunarodnog prava koje su univerzalno formulisane u Povelji UN;
- strogo poštovanje svojih principa i normi, ali takođe i ispunjavanje preuzetih međunarodnih obaveza koje su dogovorene sa Organizacijom za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS)¹⁵;

¹⁴ U više vežbi u toku 2015. i 2016.godine proigravane su situacije, kada je neprijatelj bio definisan u liku jedinica i sastava NATO. Ovo nam govori da se neki doktrinarni stavovi dopunjavaju i koriguju u skladu sa vremenom i situacijom.

¹⁵ ([engl.](#) *Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)*) je najveća svetska

- potencirano odbrambeni karakter ODKB je osnovni postulat i za koji je vezana činjenica da je najpoželjnije da se bezbednost preventivno obezbedi političkim sredstvima;
- država članica ostvarivanje svojih prava na kolektivnu odbranu ne vezuje sa bilo kakvom mogućnosti tuđeg mešanja u njene unutrašnje poslove, što znači da vojne mere organizacije mogu biti preduzete samo legitimnim zahtevom države članice nad kojom se vrši agresija i samo po odobrenju Saveta kolektivne bezbednosti ODKB, a uz obaveštavanje Saveta bezbednosti UN;
- otvorenost i spremnost da se sarađuje sa ostalim međunarodnim organizacijama i strukturama iz oblasti kolektivne bezbednosti sa kojima ima slaganja u stavovima i principima, posebno na rešavanju praktičnih pitanja oko kojih postoji obostrani interes.

Ustav Organizacije dogovora o kolektivnoj bezbednosti obavezuje sve svoje potpisnike na:

- uzdržavanje od pretnji silom i upotrebe sile u međusobnim odnosima,
- koordiniranje svoje pozicije u sferi bezbednosti i da se stvore odgovarajući koordinirajući organi (države članice, u skladu sa članom 2. imaju obavezu da se međusobno konsultuju o svim važnim pitanjima međunarodne bezbednosti koja utiču na njihove interese i da koordiniraju svoje stavove u slučaju ugrožavanja bezbednosti, teritorijalnog integriteta i suvereniteta jedne ili više država članica).
- pokretanje mehanizma zajedničkih konsultacija država članica u slučaju pretnje međunarodnom miru i bezbednosti, sa ciljem da se izvrši koordinacija svojih stavova i preduzimanja mera za otklanjanje nastale pretnje.

Posebno mesto u Ugovoru ODKB zauzima možda najvažniji član 4. Ovaj član glasi: "u slučaju izvršavanja akta agresije na bilo koju državu članicu Ugovora, sve ostale države članice pružiće joj svu neophodnu pomoć, uključujući i vojnu, a takođe i podršku sa svim sredstvima sa kojima raspolažu u ostvarivanju prava na kolektivnu odbranu u skladu sa članom 51. Povelje UN." Države članice dužne su da odmah obaveste Savet Bezbednosti UN o preduzetim merama, na osnovu ovog člana, a i da se pridržavaju odredbi Povelje UN. Odluku o upotrebi dela ili kompletnih oružanih snaga u cilju odbijanja agresije, u skladu sa članom 3. Ugovora, donose šefovi država članica. Upotreba oružanih snaga van granica teritorije država članica, može se ostvariti samo ako postoje interesi za međunarodnu bezbednost usklađeno sa Poveljom UN i zakonima država članica. Analizom i upoređenjem može se doći do zaključka da su članovi 2 i 4 u suštini, a delom i po korišćenoj terminologiji, veoma slični članovima 4 i 5 ugovora o NATO. Obaveza sadržana u članu 1 kojim se uvodi zabrana pristupanja drugim vojnim savezima i grupama koji su usmereni protiv neke od država članica, čini suštinsku karakteristiku ovog Ugovora. Ovim članom Ugovora

međuvladina organizacija koja se bavi pitanjima bezbednosti. U njen domen spadaju pitanja kao što su kontrola naoružanja, ljudska prava, sloboda štampe i slobodni izbori.

nije postavljena zabrana već je pružena mogućnost državama članicama, da mogu da se priključe većim i širim sistemima kolektivne bezbednosti u Evropi i Aziji.

U članu 10 se ostavlja otvorena mogućnost, za pristupanje drugih država koje imaju iste ciljeve i principe definisane Ugovorom. Da ponovimo da od 02.12.2004.godine ODKB ima status posmatrača pri Generalnoj Skupštini UN. Tako da je 16.01.2009.godine stupio je na snagu Sporazum o mirotvoračkoj delatnosti ODKB. Članice ODKB a posebno Rusija više puta su upozoravali da UN obrati pažnju na potencijal ODKB koji se može iskoristiti u mirovnim operacijama OUN i u borbi protiv terorizma i narkomanije. Ukazivano je da jedan na to da se može postići visok nivo saradnje kroz učešće mirovnih snaga ODKB u operacijama koje se izvode na osnovu mandata Saveta Bezbednosti OUN. Sve ovo je rezultovalo da je 02.03.2010.godine Generalna Skupština OUN usvojila rezoluciju pod nazivom „Saradnja između Organizacije Ujedinjenih Nacija i Organizacije dogovora o kolektivnoj bezbednosti“. Usvajanje rezolucije postavlja potrebne pravne osnove za praktičnu saradnju između OUN i ODKB.

ODKB je vojno - politički savez, koji na jedan normalan i prirodan način pokušava da uz ZND ispuni nestanak i nedostatak sovjetske države. Kroz saradnju u njegovim okvirima, koja je naročito intenzivirana u zadnje vreme, jasno se vide tendencije povećavanja međudržavne saradnje u raznim oblastima. Te oblasti su mnogobrojne i široke, ali kao prvo je stvaranje što integrisanih zajedničkih oružanih snaga i saradnji oružanih snaga zemalja članica, saradnja u vojno-tehničkoj oblasti, saradnja namenske industrije odnosno preduzeća iz vojno-industrijskog sektora država članica u oblasti proizvodnje i remonta naoružanja i vojne opreme, zajedničkih naučno - istraživačkih i opitno - razvojnih programa u oblasti razvoja vojne tehnologije. U perspektivi, glavni pravac u budućoj delatnosti ODKB se vidi u daljoj konsolidaciji političkih napora da se suprotstavi savremenim izazovima i pretnjama. ODKB ima vodeću poziciju na postsovjetskom prostoru u borbi protiv terorizma, političkog ekstremizma, trgovine drogom i ilegalne migracije. U okviru vojne saradnje u ODKB, formirane su Zajedničke snage za brzo delovanje u Centralno-azijskom regionu. Ove snage regularno izvode vojne vežbe, na kojima, između ostalog, uvežbavaju i izvršavanje antiterorističkih zadataka.

ODKB u zadnje vreme uspostavlja sve bliže odnose i širi stepen partnerske saradnje sa regionalnim i međunarodnim organizacijama. Ova konstatacija se odnosi prvenstveno na saradnju sa ŠOS. I pored želje za saradnjom sa NATO i EU ipak je odbijajući pa i dvoličan stav ovih organizacija, velika i zasad nepremostiva prepreka za uspešnu i dugotrajnu saradnju. U odnosima sa ŠOS značajnu vrednost predstavljaju već stvoreni anti-teroristički kapaciteti. Ovo je ojačano i čvrstom i

sigurnom zainteresovanošću i spremnošću da se preduzmu praktični koraci za jačanje bezbednosti i stabilnosti u regionu Azije, gde ODKB i ŠOS žele da zaštite i promovišu kolektivne i nacionalne interese i pozicije. Veoma je važno napomenuti da najvažniji državnici i rukovodioci država koje čine ŠOS i ODKB, izražavaju spremnost da te odnose i pravno regulišu u budućnosti.

Zaključak

Na osnovu dosad rečenog možemo zaključiti da je u okviru ODKB stvorena funkcionalna i organizaciono jasna struktura. Ova struktura ima svoj najviši organ, a to je Savet kolektivne bezbednosti. Pored saveta kao najvišeg organa ODKB ima formirane i funkcionalne izvršne i savetodavne organe koji su objedinjeni po "vertikali" od nivoa najodgovornijih položaja u ministarstvima (SMIP, SMO, Komitet sekretara saveta bezbednosti - KSSB), izvršnog tela odnosno Parlamentarne skupštine, administrativnog radnog organa ili sekretarijata, tela za međuparlamentarnu saradnju, pomoćne i radne organe okupljene na nivou šefova odgovarajućih organa država potpisnica ODKB, i ostala stalna i privremena stručna tela.

Najviši organ ODKB - Savet za kolektivnu bezbednost, se prilično često sastaje kroz zvanična i nezvanična zasedanja (po pravilu dva puta godišnje zvanično i više puta nezvanično u okviru raznih drugih skupova i aktivnosti). Aktivno rade organi drugog reda – savet MIP-ova, savet ministarstva odbrane, komitet sekretara Saveta bezbednosti ODKB, ostali organi. Odluke, osim proceduralnih, donose se konsenzusom. Kao najveći nedostatak u funkcionalnosti ODKB, može se istaći nepostojanje organa za rešavanje sporova između članica. Takođe, kao nedostatak se može tretirati da su do sada neka pitanja u vezi sa mehanizmom usvajanja i pravno osnaživanja odluka donetih od strane organa ODKB, i dalje ostala nerešena. Kao primer može se navesti mehanizam donošenja odluka konsenzusom. On treba da se doradi i precizira, jer ne postoji vremenski okvir za izvršenje obaveza država koje proističu iz odluka organa ODKB u oblasti koja je predmet nadležnosti organizacije. Uz ovo i unutrašnje pravo ODKB je interpretirano veoma usko i samo uključuje odluke o proceduralnim pitanjima što je za ovakvu organizaciju neshvatljivo i može biti predmet i generator većih problema.

Saradnja ODKB sa UN je uspešna. ODKB uspostavlja i širi odnose sa drugim međunarodnim i regionalnim organizacijama u celini i za specifične oblasti saradnje, na primer, borba protiv terorizma, trgovine oružja, ilegalne migracije i drugi. Od trenutka kada se konačno formirao ODKB kao međunarodna regionalna organizacija, čine se pozitivne aktivnosti i određeni koraci ka ojačavanju veza sa SB UN, ali samo

na osnovu glave VIII Povelje UN. Svi važeći dokumenti ODKB imaju u svom sadržaju obavezu da se prethodno traži odobrenje Saveta bezbednosti UN za izvođenje prinudnih operacija ili operacija "uvođenja" mira. Takođe, postoji obaveza obaveštavanja Saveta bezbednosti UN o primeni mera u samoodbrani i sprovođenje mirovnih operacija. I dok je ova oblast veoma dobro regulisana, veoma važna oblast unutrašnjeg regulisanja i stvaranja mehanizama za mirno rešavanje međunarodnih sporova u okviru ODKB je dosta loše i površno regulisana. Ona obuhvata samo konsultacije o vojnim i političkim pitanjima ili konsultacije i pregovore o sporovima koji se odnose na primenu i tumačenje međunarodnih ugovora i odluka organa ODKB. Tako da do današnjih dana, nije uspostavljen mehanizam za mirno rešavanje međunarodnih sporova na teritoriji država članica ODKB.

Možemo da zaključimo da je ODKB nesporno, međunarodna organizacija koja je za poštovanje i respekt. Organizacija koja, napokon, ima precizno i jasno izraženu ulogu obezbeđenja i očuvanja bezbednosti u svojoj zoni interesa na koju je i usmerena sva aktivnost njenih političkih i vojnih struktura.

Literatura

1. Organizacija Dogovora o kolektivnoj bezopasnosti (2002-2009 gg.), E. F. DOVGANĖ, A. A. ROZANOV
2. Skakunov Ė.I. Međunarodno – pravne garancije bezbednosti
3. Ė.I. Skakunov. - M.: Međunarodni odnosi, 1983. - S. 104-105;
4. Černičenko S.V. Teorija međunarodnog prava: V 2 t.
5. S.V. Černičenko. - M.: NIMP, 1999. - T. 1:
6. Savremeni teroristički problemi. - R. 113;
7. Bordjuža N. Organizacija Ugovora o kolektivnoj bezbednosti // Međunarodni život. – 2005. – №2. – S.76
8. N. Bordjuža. Kako OUKB unapređuje sistem kolektivne bezbednosti // Međunarodni život. -2009. - № 10. - S. 100-101.
9. Operacije za održavanje mira Ujedinjenih Nacija: Principi i smernice. – Odeljenje UN za mirovne operacije, 2008. – S.17-19
10. Povelja Ujedinjenih nacija: Komentar. / B. SIMMA. – Nju Jork: Okford Universiti Press, Inc, 1995. - P. 312
11. NEWSru.com 03.03.2010. <http://txt.newsru.com/world/03mar2010/oon.html> - datum 04.03.2010.g
12. Zajednička deklaracija o saradnji između sekretarijata Organizacije Ujedinjenih Nacija i Organizacije Ugovora o kolektivnoj bezbednosti. 18.03.2010 (Elektronski izvor). Adresa: <http://www.odkb.gov.ru/start/indexnewsa.htm>. – Datum 20.03.2010.
13. Brzezinski Z. An Agenda for NATO. Toward a Global Security Web [Electronic resource] //Foreign Affairs. 2009. September/October.–Mode of

access: <http://www.foreignaffairs.com/articles/65240/zbigniew-brzezinski/an-agenda-for-nato>. Datum: 10.10.2009.

14. James, Harold, International Monetary Cooperation Since Bretton Woods. Oxford University Press 1996;
15. Steil Benn, The Battle of Bretton Woods: John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order. Princeton University Press 2013.
16. http://ruskarec.ru/news/2013/04/14/srbija_zeli_da_postane_punopravni_clan_odkb_21355.html
17. <http://fakti.org/oruzje/odkb/kolektivne-snage-odkb-na-severozapadu-rusije-vezbaju-zarobljavanje-vojnika-nato>
18. <https://rs.sputniknews.com/rusija/201604221105091139-ODKB-Rusija-vezbe>
19. <http://fakti.org/oruzje/odkb/kolektivne-snage-odkb-na-severozapadu-rusije-vezbaju-zarobljavanje-vojnika-nato>.
20. <http://www.fsksr.rs/fond-strateske-kulture/vesti/odkb-prvi-put-sprovodi-vezbe-obavestajnih-jedinica/>
21. <https://rs.sputniknews.com/rusija/201611141108852292-putin-odobrio-zajednicku-vojsku-rusije-jermenije/>

DOCTRINE OF ORGANIZATION AGREEMENT ON COLLECTIVE SECURITY

Abstract:

Organization of the Collective Security Treaty (CSTO) is a security integration in the Eurasian region. In the framework of the CSTO after a long time and many changes and corrections, made functional and clear organizational structure. This process was from the original DKB as almost a political organization, through DKB war and especially the CSTO as a complete military-political integration on post-Soviet space. Today, the CSTO has a completely clear and manageable structure, starting from the highest authority and the Collective Security Council, through the Council of Foreign Ministers, the Council of the Ministry of Defense, the Secretary of the Security Council Committee CSTO and other organs.

All decisions, other than procedural, are taken by consensus. The biggest disadvantage of the functionality of the CSTO, it can be pointed out the lack of authority for the settlement of disputes between States. Also, as a deficiency can be treated and that so far some issues related to the mechanism of adoption and the legal empowerment of the decisions taken by the authorities of the CSTO, remained unresolved.

Keywords: *organization, military alliance, collective security, security, cooperation.*

Rad primljen: 02.09.2016. godine

Rad prihvaćen: 12.12.2016. godine

TEHNIČKO UPUTSTVO ZA AUTORE KOJI OBJAVLJUJU RAD U ČASOPISU ODITOR CENTRA ZA EKONOMSKA I FINANSIJSKA ISTRAŽIVANJA

Oditor je časopis, koji tri puta godišnje publikuje Centar za ekonomska i finansijska istraživanja u saradnji sa Univerzitetom za poslovne studije, Banja Luka, Visokom školom za menadžment i ekonomiju u Kragujevcu, Visokom školom Epoha u Beogradu i Visokom školom modernog biznisa Beograd. U časopisu se publikuju originalni naučni radovi (dvaputa recenzirani), pregledni članci kao i saopštenja iz svih oblasti menadžmenta, finansija i prava.

Prilikom podnošenja rada za objavljivanje u časopisu Oditor pošaljite Vaš rad na email adresu: cefi@cefi.edu.rs

Radovi se dostavljaju u duplikatu, s tim da se na jednom primerku uklonjeni podaci o autorima, kako se ne bi narušio proces anonimnosti recenzije. U drugom primerku rada navode se sve informacije o autorima (u zahtevanom obliku) neophodne za dalju korespondenciju i punu transparentnost publikovanog rada.

Radovi koji se dostavljaju časopisu Oditor moraju posedovati sadržaj istraživanja koja prethodno nisu publikovana. Takođe, podnešeni radovi ne smeju biti u procesu razmatranja za publikovanje u nekom drugom časopisu, te njihova publikacija mora biti odobrena od strane svih autora potpisanom izjavom. Izdavač zadržava pravo provere originalnosti dostavljenog rada specijalizovanim softverom za otkrivanje plagijata.

PROCES RECENZIJE

Radovi podnešeni časopisu ODITOR podležu duploj anonimnoj recenziji i moraju imati obe pozitivne recenzije usaglašene sa opšteprihvaćenim naučnim standardima. Recenzent samostalno i anonimno ocenjuje rukopis, te može dati pozitivnu recenziju, predlog dorade rada, ili negativnu recenziju. U slučaju antagonističnih recenzija (jedna je pozitivna, a druga negativna) konačna odluka se donosi na osnovu treće recenzije. Rad vraćen autorima na ispravku ne garantuje njegovo objavljivanje po urađenim korekcijama. Konačna odluka o publikovanju će biti donešena nakon ponovljenog procesa recenzije rukopisa. Ukoliko je rad pozitivno ocenjen i prihvaćen za publikovanje, svaki od autora mora potpisati garanciju originalnosti rada i odobrenje za prenos autorskih prava na časopis ODITOR.

PRAVILA TEHNIČKE PRIPREME RADOVA

Ovo uputstvo za autore daje sve neophodne informacije, kao i šablon za pripremu radova pre podnošenja za publikovanje u časopisu ODITOR. Molimo Vas da maksimalno pažljivo pristupite korišćenju ovog dokumenta, odnosno da ga shvatite

kao skup uputstava i praktičan primer koji u mnogome doprinosi lakšoj i efikasnijoj manipulaciji nad Vašim radom u svim fazama uređivanja časopisa. Radovi koji odstupaju od datog šablona se neće uzimati u razmatranje.

Format strane: *Width* 170 mm x *Height* 240 mm; **Margine:** gore/dole 20 mm, levo/desno 18 mm; **Layout:** *Header* 1,25cm, *Footer* 1,25cm; **Orientation:** Portrait. Preferira se **obim radova** do maksimalnih 30.000 karaktera (bez razmaka), odnosno 15 stranica. Radovi ne bi trebalo da budu kraći od 8 stranica. U zavisnosti od kvaliteta rada Uredništvo može prihvatiti i duže radove. Molimo Vas da radove pripremate na računaru u programu **Microsoft Word 2003** ili nekoj kasnijoj verziji ovog programa.

U nastavku sledi detaljan **Šablon** (tehničko uputstvo) za pravilnu pripremu radova za časopis ODITOR. Molimo Vas da maksimalno moguće poštujete tehnička pravila data sledećim šablonom.

ŠABLON: NASLOV RADA (CENTRIRAN, TNR SIZE 12, BOLD, SVA SLOVA VELIKA, MAKSIMALNO DVA REDA)

Nikola Nikolić¹⁶, Petar Petrović¹⁷, Marko Marković¹⁸

Apstrakt

Poželjno je da rezime sadrži od 100 do 150 reči, te da sadrži sve bitne činjenice rada, poput cilja rada, korišćene metode, najvažnijih rezultata i osnovnih zaključaka autora.

Tokom pisanja rezimea treba koristiti slova Times New Roman (TNR), veličina fonta (font size) 11, Italic, ravnanje teksta Justify, a tekst rezimea pisati bez proreda (Line Spacing Single), sa razmakom od 6 pt između pasusa, bez uvlačenja prvog reda.

Izbegavajte korišćenje indeksa i specijalnih simbola u apstraktu, odnosno definišite sve skraćenice u apstraktu kada se prvi put upotrebe. Nemojte citirati reference u apstraktu.

Autori će naslov rada, rezime rada i ključne reči napisati na engleskom jeziku na kraju rada, ispod listinga korišćene literature. Tekst srpske i engleske verzije apstrakta i ključnih reči se moraju podudarati u svakom pogledu.

Ključne reči: navesti, maksimalno, pet, ključnih, reči.

JEL: (navesti JEL klasifikaciju rada na osnovu sadržaja a u skladu sa uputstvom) F16, M24 (www.aeaweb.org/jel/jel_class_system.php)

Uvod

Molimo Vas da striktno poštujete uputstva o formatiranju i stilove date u ovom šablonu. Ne menjajte veličinu fonta ili razmak redova da biste ubacili više teksta u uslovno ograničeni broj stranica.

Uredništvo organizuje proces recenziranja pristiglih radova i vrši odabir radova za publikovanje na osnovu urađenih recenzija, odnosno procenjenog kvaliteta radova od strane imenovanih recezenata. Međutim, krajnja odgovornost za poglede, originalnost i tvrdnje iznete u radovima počiva isključivo na autorima rada.

Molimo Vas da poštujete osnovna načela strukturiranja naučnih radova, odnosno trudite se koliko je to moguće da Vaš rad ima sledeće segmente: Uvod, Cilja rada i korišćena metodologija, Rezultati rada sa diskusijom, Zaključak, Literatura.

¹⁶ Vanredni profesor, dr Nikola Nikolić, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Kamenička 6, Beograd, Srbija, Telefon: +381 11 555 22 33/lokal 28 228, E-mail: nikola.nikolic@iep.bg.ac.rs

¹⁷ Dr Petar Petrović, naučni saradnik, Centar za ekonomska i finansijska istraživanja, Bulevar Mihajla Pupina 10g/Vp 50, Telefon: +381 11 222 222, E-mail: petar.petrovic@gmail.com

¹⁸ Asistent, mr Marko Marković, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Kamenička 6, Beograd, Srbija, Telefon: +381 64 111 22 33, E-mail: marko.markovic@gmail.com

Tokom pisanja rada treba koristiti slova **Times New Roman (TNR)**, veličina fonta (**font size**) **11**, ravnanje teksta **Justify**, a tekst rada pisati bez proreda (**Line Spacing Single**), sa razmakom od **6 pt između pasusa, bez uvlačenja prvog reda**. Radovi se pišu na srpskom jeziku, osim za strane autore koji pišu na engleskom jeziku. Preporučljivo je rad pisati u trećem licu jednine ili množine. Pre slanja rada, obavezno proveriti pravopisne greške.

Podnaslovi se pišu fontom **Times New Roman**, veličina fonta (**font size**) **11, bold, centrirano**, samo prvo slovo veliko, razmak podnaslova i teksta iznad 12 pt (**before 12 pt**), a razmak podnaslova i teksta ispod 6 pt (**after 6 pt**). Molimo Vas koristiti prikazani stil pisanja u ovom šablonu.

Molimo Vas da definišete **skraćenice i akronime** prilikom prvog pojavljivanja u tekstu rada, čak i u slučaju da su već bili definisani u apstraktu rada. Ne koristite skraćenice u naslovu rada osim ukoliko se one apsolutno ne mogu izbeći

Radi unosa **jednačina i formula** u rad, koristite Microsoft Equation Editor ili dodatak za pisanje jednačina MathType (www.mathtype.com). Ne preporučuje se korišćenje ugrađenog editor jednačina iz programa Word 2007. Proverite da li ste definisali sve simbole u jednačini (neposredno posle jednačine).

Reference (autori citata) se navode direktno u tekstu rada u sledećem obliku (Nikolić, 2012; ili Nikolić, Petrović, 2012; ili Nikolić et al., 2012). Ne navodite ih kao indekse u četvrtastoj zagradi [3] ili u fusnoti. Trudite se da fusnotu koristite samo u slučaju bližih objašnjenja određenih pojmova, odnosno razjašnjenja realnih ili hipotetičkih situacija. Nemojte vršiti numeraciju stranica.

Tabele moraju biti formirane u tekstu rada, a ne preuzete u formi slika iz drugih materijala. Tabele unositi u sam tekst rada i numerisati ih prema redosledu njihovog pojavljivanja. Nazivi tabela moraju biti dati neposredno iznad tabele na koju se odnose. Koristite dole prikazani stil tokom njihovog formatiranja. Naslov tabela pisati sa razmakom 6 pt – iznad/before i 6pt – ispod/after, u fontu TNR, font size 11, ravnanje Justified. Tekst unutar tabela pisati fontom TNR, font size 9. Tekst u zaglavlju tabela boldirati. Izvor i potencijalne napomene pisati sa razmakom 6 pt ispod tabela (before). Izvore i napomene pisati u fontu TNR, font size 10, ravnanje Justified. Naredni pasus početi na razmaku od 6pt od izvora tabele ili napomene (after). Tokom pisanja rada u originalnom tekstu treba markirati poziv na određenu tabelu (*Table 5.*). Trudite se da se sve tabele u radu veličinom uklapaju u zadati format strane (Table properties – preferred width – max 97% - alignment: center). Sav tekst u poljima tabele treba unositi u formi (paragraph – spacing: before/after 0pt, line spacing: single). U slučaju da se tabela lomi na narednu stranicu, molimo Vas da prelomljeni deo tabele na narednoj stranici bude praćen zaglavljem tabele.

Tabela 5. Troškovi distribucije dobara iz Subotice u maloprodajne objekte

Indikatori	Period			Ukupno
	Mesec 1	Mesec 2	Mesec 3	
Pređena razdaljina (km)	12.926	11.295	13.208	37.429
Korišćeno gorivo (litar)	3.231	2.823	3.302	9.356
Vrednost korišćenog goriva (RSD)	242.378	211.790	247.653	701.821
Ukupno provedeno vreme u vožnji (sati)	314	266	417	997
Vrednost ukupno provedenog vremena u vožnji (RSD)	47.048	39.890	62.570	149.508
Broj vožnji	98	77	102	277
Ukupna vrednost (RSD)	0	0	0	0
Broj preveženih paleti (komad)	1.179	976	1358	3.513
Ukupna prevežena količina (kg)	602.600	429.225	711.116	1.742.941
Suma (RSD)	974.222	870.864	1.100.813	2.945.899

Izvor: Nikolić, 2010;

Napomena: Vrednosti u tabeli ne sadrže porez na dodatu vrednost (PDV)

Grafike, dendrogame, dijagrame, šeme i slike treba unositi u sam tekst rada (ne koristiti opciju Float over text) i numerisati ih prema redosledu njihovog pojavljivanja. Njihovi nazivi se moraju pozicionirati neposredno iznad grafika, dendrograma, dijagrama, šeme ili slike na koju se odnose. Kod navođenja naslova, izvora i napomena koristiti isti stil koji je predhodno prikazan za formiranje tabela. Tokom pisanja rada u originalnom tekstu treba markirati pozive na određeni grafik, dendrogram, dijagram, šemu ili sliku (Graph 2.). Svi grafici, dendrogrami, dijagrami, šeme i slike u radu se svojom veličinom moraju uklapati u zadati format strane, te moraju biti centralno postavljeni. Fotografije nisu poželjne u predmetnom radu, a ukoliko se one ne mogu izbeći molimo Vas da koristite optimalnu rezoluciju (preniska rezolucija dovodi do pikselacije i krzavih ivica, dok previsoka samo povećava veličinu fajla bez doprinosa čitljivosti rada).

Kod pisanja zaključka rada, molimo Vas imajte na umu da iako **Zaključak** može dati sažeti pregled glavnih rezultata rada, nemojte ponavljati apstrakt na ovome mestu.

Zaključak može objasniti značaj rada, dati preporuke za dalje delovanje ili predložiti dalji rad na obrađivanoj temi.

Literatura se navodi na kraju rada pre apstrakta na engleskom jeziku, abecednim redom, prema prezimenu autora. ***Molimo Vas da reference navodite u originalu (na jeziku na kome su objavljene) u obimu u kom su korišćene/citirane tokom pisanja rada.*** Literaturu navoditi u fontu TNR, font size 11, ravnanje Justified, sa međusobnim razmakom 3pt – iznad/before i 3pt – ispod/after. U svim literaturnim jedinicama koristiti **Čikaški šablon za stil**. Molimo Vas da navodite prezimena svih autora, a ne da koristite stil navođenja Nikolić et al. Nemojte kombinovati literaturne jedinice (pod jednim rednim brojem može biti samo jedna referenca) i uvek pišite pune naslove u radu korišćenih literaturnih jedinica. Ukoliko je korišćena/citirana literatura preuzeta iz internet publikacija, posle pravilno izvršenog imenovanja literaturne jedinice u zagradi se mora navesti kompletan link sa koga je materijal preuzet (dostupno na web sajtu: www.nikolanikolic.pdf). Molimo Vas pridržavajte se dole navedenih primera navođenja različitih tipova literaturnih jedinica i referenci.

Literatura

1. Nikolić N., M. Marković, i P. Petrović. 2016. Poreski bilans. *Ekonomika poljoprivrede* 60, (4): 747-773.

Prilikom unošenja literaturnih jedinica unosite korišćenjem **Čikaškog šablona za stil**, minimum 10 literaturnih jedinica. Sva korišćena literatura mora biti citirana u radu.

TITLE OF THE ARTICLE (CENTRED, TNR, SIZE 12, BOLD, ALL CAPITAL LETTERS, MAXIMUM IN TWO LINES)

Summary

Summary in English which should be written at the end of the paper. It should contain the text which is the same as in the summary written in Serbian at the beginning of the paper.

Key words: *note, maximally, five, key, words.*